

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav speciálně pedagogických studií

Bakalářská práce

Tereza Tláskalová

Člověk s postižením v dobách raného novověku

Olomouc 2021

vedoucí práce: Mgr. Kateřina Jeřábková, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, pod odborným dohledem mé vedoucí práce a za pomoci zdrojů, které jsou uvedeny v seznamu literatury a pramenů na závěr práce

V Olomouci dne 4. 6. 2021

podpis.....

Poděkování

Touto formou bych ráda poděkovala všem, kteří mě během sepisování této práce vyjadřovali podporu. Zejména mé poděkování patří vedoucí práce Mgr. Kateřině Jeřábkové, Ph.D., které jsem vděčná za pomoc při výběru a formování tématu, pravidelné konzultace, ochotu a trpělivost.

Obsah

Úvod	5
1 Člověk se zdravotním postižením	6
1.1 Definice	6
1.2 Etiologie zdravotních postižení.....	8
1.3 Dělení zdravotního postižení.....	9
1.3.1 Zrakové postižení.....	10
1.3.2 Sluchové postižení.....	10
1.3.3 Narušená komunikační schopnost.....	11
1.3.4 Tělesné postižení a zdravotní oslabení.....	12
1.3.5 Mentální postižení.....	12
1.3.6 Poruchy chování.....	13
1.3.7 Parciální nedostatky (specifické poruchy učení a chování)	14
1.3.8 Kombinované postižení	14
2 Vývoj vztahu společnosti vůči lidem s postižením, periodizace	15
3 Raný novověk	21
3.1 Společenské vrstvy v období raného novověku	28
4 Člověk na okraji společnosti	33
5 Lidé s postižením v době raného novověku	43
5.1 Názory na zdravotní postižení	43
5.3 Péče o osoby s postižením v raném novověku	53
Závěr	56
Seznam literatury.....	57
Obrazové přílohy:	61

Úvod

Téma této bakalářské práce jsem si zvolila z důvodu svého studijního oboru, kterým je Speciální pedagogika pro 2. stupeň základních škol a střední školy v kombinaci s Historií se zaměřením na vzdělávání. Dějiny speciální pedagogiky a osob s postižením nejsou příliš probádané, což mi přijde škoda, protože je tato oblast nesmírně zajímavá. Věřím, že se mi podaří touto prací alespoň částečně přispět k rozšíření rozhledu obou mých studovaných oborů.

Proč zrovna doba raného novověku? Raný novověk jako etapa dějin je dle mého názoru zajímavá tím, že je jakýmsi střetem kultury staré doby s dobou moderní, na jejichž principech funguje současná společnost. Počátek raného novověku se v podstatě neliší od středověku, nicméně během tří staletí můžeme spatřit obrovskou proměnu společnosti. Věřím, že stejně tak můžeme spatřit i proměnu vztahu společnosti k lidem s postižením.

Bakalářská práce je rozdělena do pěti ústředních kapitol, z nichž se některé člení na další podkapitoly. První kapitola obecně pojednává o zdravotním postižení. Je v ní rozebrána definice, klasifikace a stručně jsou zde popsány jednotlivé druhy postižení. Zde je nutno zmínit, že se ve své práci nadále nebudu věnovat všem druhům postižení, ale pouze těm, které byly raně novověké společnosti známy a jsou o nich patrné záznamy. Druhá kapitola se věnuje vývoji vztahu společnosti vůči lidem s postižením. Podrobněji je zde rozebrána Sovákova periodizace a názory současných autorů na ni. Ve třetí kapitole je obecně popsána doba raného novověku. Dočtete se zde o stěžejních událostech v rámci Evropy i Zemí Koruny české, které tvořily dějiny, a následně je druhá část kapitoly věnována rozboru raně novověké společnosti. Společenské vrstvy osob na okraji společnosti, jejíž součástí byly i osoby s postižením, je věnována samostatná čtvrtá kapitola. Rozebrány jsou zde typy lidí, které společnost z různých důvodů zavrhl, marginalizace společnosti a v závěru otázka žebračů a sociální podpory.

Tato práce je čistě teoretická, nemá žádnou praktickou část. Jejím cílem je objasnit postavení osob s postižením v raně novověké společnosti. Soustředí se na otázky, jak bylo na osoby s postižením nahlíženo, jaké se jim dostávalo péče, a podobně. V rámci výzkumné části jsem měla v plánu zkoumat archivní dokumenty. Bohužel však vzhledem k pandemické situaci a šíření onemocnění Covid – 19 se archívy pro veřejnost uzavřely a tento záměr mi nebyl umožněn. Práci jsem tedy vypracovala za pomoci sekundárních zdrojů – dostupné historické a speciálně-pedagogické literatury.

1 Člověk se zdravotním postižením

1.1 Definice

Definovat pojem zdravotní postižení není zdaleka tak jednoduché, jak se na první pohled může zdát. Existuje řada definic, které nahlíží na zdravotní postižení z více úhlů. Většina definic vychází z medicínského a sociálního přístupu.

Dle Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením do této kategorie spadají *„osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.“* (2010, s. 98)

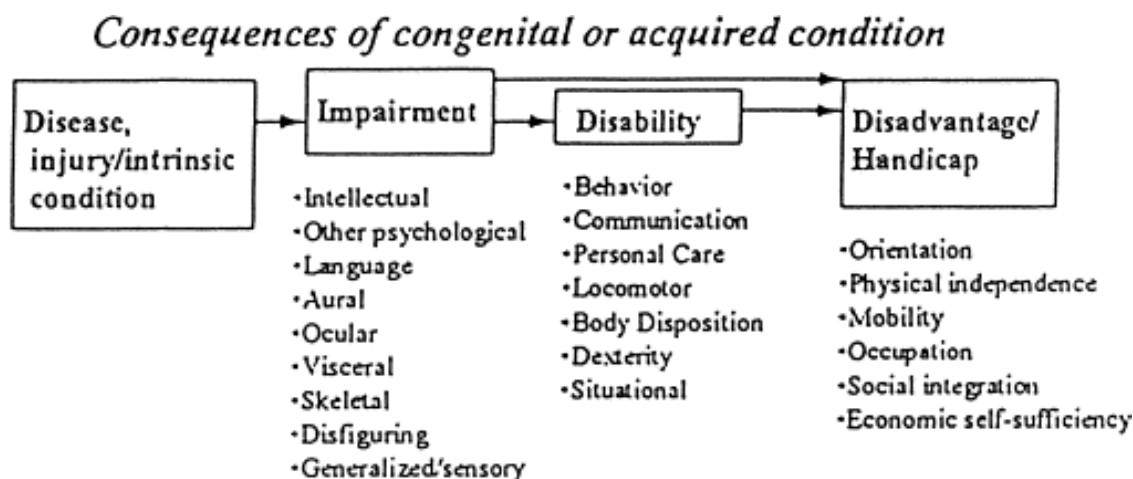
V české legislativě v sociální oblasti definuje zdravotní postižení zákon č. 108/2006 § 3, který jej chápe jako *„postižení tělesné, mentální, duševní, smyslové nebo kombinované postižení, jehož dopady činí nebo mohou činit osobu závislou na pomoci jiné osoby.“* Z pohledu uplatnění v pracovním procesu se za osobu s postižením považuje ten, komu byla uznána invalidita prvního, druhého a třetího stupně. V zákonu č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, § 67 je i zmíněna kategorie osob zdravotně znevýhodněných (OZZ), kterou se rozumí *„fyzická osoba, která má zachovanou schopnost vykonávat soustavné zaměstnání nebo jinou výdělečnou činnost, ale její schopnosti být nebo zůstat pracovně začleněna, vykonávat dosavadní povolání nebo využít dosavadní kvalifikaci nebo kvalifikaci získat jsou podstatně omezeny z důvodu jejího dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu.“*

Z pedagogického hlediska Pipeková (2010, s. 111) považuje za osoby se zdravotním postižením *„všechny děti, mladé lidi a dospělé, kteří jsou v učení, sociálním chování, v komunikaci a řeči nebo v psychomotorických schopnostech tak omezeni, že jejich spoluúčast na životě ve společnosti je podstatně ztížena.“*

Světová zdravotnická organizace v roce 1980 vydala Mezinárodní klasifikaci poruch, postižení a handicapů (ICIDH), která vychází zejména z lékařské diagnostiky. V souvislosti s postižením v ní byly vymezeny tři termíny – impairment, disability a handicap. (WHO, 1980)

Kategorie uvedené v této klasifikaci vysvětluje Slowík (2016, s. 26 – 27) který chápe

Impairment (vada, porucha) jako *„narušení (abnormalita) psychické, anatomické či fyziologické struktury nebo funkce.“*



Obrázek 1: schéma International classification of impairments, disabilities, and handicaps (WHO, 1980)
dostupné online na <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S089543569900133X>

Disability (postižení) jako „omezení nebo ztrátu schopností vykonávat činnost způsobem nebo v rozsahu, který je pro člověka považován za normální.“

Handicap (znevýhodnění) jako „omezení vyplývající pro jedince z jeho vady nebo postižení, které ztěžuje nebo znemožňuje, aby naplnil roli, která je pro něj (s přihlédnutím k jeho věku, pohlaví a sociálním či kulturním činitelům) normální.“

Čili, jak ukazuje výše uvedená tabulka, na počátku je vždy nějaké zdravotní vada/porucha. Tato vada nám do jisté míry brání využívat naše vrozené schopnosti, čímž vzniká postižení. Z toho, jak moc jsou zasaženy naše funkce, vyplývají určitá omezení v životě, která člověku brání vést pro něho normální život = handicap.

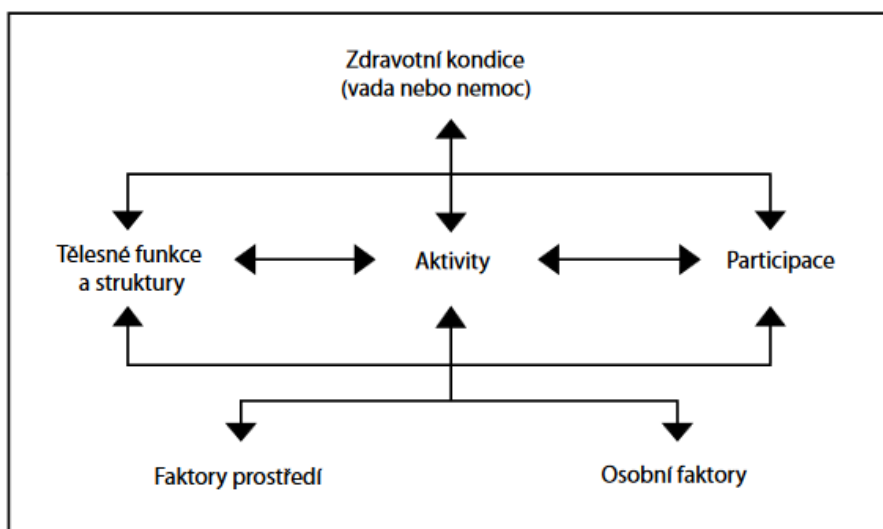
Nová koncepce, kterou WHO revidovala v roce 2001, s názvem Mezinárodní klasifikace funkčních schopností (ICF) se v rámci integrace osob s postižením do společnosti již nesoustředí na vady/poruchy, postižení a handicap člověka. Klíčovým pojmem je zde disabilita, kterou se rozumí „snížení funkčních schopností na úrovni těla, jedince nebo společnosti, která vzniká, když se občan se svým zdravotním stavem (zdravotní kondicí) setkává s bariérami prostředí.“ (WHO, 2001, s. 9) Jinými slovy klasifikace sleduje situace a okolnosti, se kterými se jedinec v životě setkává, a v nichž může být vzhledem ke svému zdravotnímu vztahu znevýhodněn.

MKF se dělí na dvě části, pomocí nichž jsou členěny funkční schopnosti člověka. Každou část tvoří dva komponenty.

1) Funkční schopnost a disabilita

- a. Tělesné funkce a struktury
 - b. Aktivita a participace
- 2) Spolupůsobící faktory
 - a. Faktory prostředí
 - b. Osobní faktory

Tyto interakce mezi člověkem a prostředím, ovlivňované řadou faktorů a komponentů, určují míru a závažnost znevýhodnění. Níže uvedené schéma graficky znázorňuje množství a komplexnost působení různých vlivů.



Obrázek 2: schéma Interakce faktorů a komponent podle ICF (WHO, 2001, s. 32)

1.2 Etiologie zdravotních postižení

Hledání příčin postižení je důležité zejména pro prevenci a předcházení jejich vzniku, pro volbu vhodné terapie a předběžné odhadování dalšího vývoje člověka. Mnohé vady jsou spjaté s určitým vývojovým obdobím, kdy se daná funkce a orgán nejvíce rozvíjí. Z toho vyplývá, že nejrizikovější období možnosti vzniku postižení jsou doba těhotenství (nitroděložní vývoj) a období těsně po porodu.

Na vznik vady či poruchy mají vliv tzv. vnější (exogenní) a vnitřní (endogenní) faktory. Vnější faktory se z hlediska doby vzniku rozlišují na

- Prenatální

Porucha či vada vzniká v době od početí po narození. Jedná se o období dynamického vývoje plodu, tedy i mimořádné náchylnosti na různé vady. Poškození může být různého charakteru – fyzické (např. úraz), chemické

(např. účinky drog/léků), nutriční (špatná výživa plodu), biologické (např. virová a infekční onemocnění), psychické a sociální (např. stres)

- Perinatální

Zde působí rizikové faktory během porodu a v době krátce po něm, kdy se dítě adaptuje na svět mimo dělohu matky. Samotný porod přináší asi největší rizika. Hrozí zde mnohé komplikace, například mechanické poškození plodu, nedokysličení dítěte infekce apod.

- Postnatální

V této etapě po narození dítěte se postižení projevuje zejména jako důsledek prodělané nemoci nebo úrazu. Čili vnější faktory působí přímo na jedince, nikoliv skrze organismus matky.

Vnitřními faktory vzniku postižení se myslí zejména genetické dispozice (např. genové mutace, chromozomální aberace), předpoklady dědičnosti a další. (Slowík, 2016, s. 27)

1.3 Dělení zdravotního postižení

Zdravotní postižení můžeme dělit podle různých znaků. Vymazalová (2010) zmiňuje mimo jiné tato dělení:

- 1) Poškození z biologického hlediska

- a. Orgánové – anatomická vada orgánu projevující se do jeho funkce
- b. Funkční – jedná se o poruchu funkce bez zjevné anatomické závady orgánu

- 2) Z hlediska doby vzniku postižení

- a. Vrozené – postižení vzniká během prenatálního, perinatálního či postnatálního vývoje
- b. Získané – postižení vzniká kdykoli během života jedince
- c. Dědičné – vada se projevuje v rámci genetických předpokladů

- 3) Poškození z hlediska hloubky a závažnosti

- a. Lehké postižení
- b. Středně těžké postižení
- c. Těžké postižení

- 4) Z hlediska druhu postižení
- Zrakové postižení
 - Sluchové postižení
 - Narušená komunikační schopnost
 - Tělesné postižení
 - Mentální postižení
 - Poruchy chování
 - Parciální nedostatky (SPU a SPCH)
 - Kombinované postižení

1.3.1 Zrakové postižení

Mnoho lidí ve společnosti trpí nějakou vadou zraku, ale to neznamena, že mají zrakové postižení. Dle definice oboru tyflopédie „je za jedince se zrakovým postižením chápána osoba, která trpí oční vadou či chorobou, kdy po optimální korekci má stále zrakové vnímání narušeno na tolik, že jí činí problémy v běžném životě.“ (Finková a kol, 2007, s. 37) Tyto problémy bývají ovlivněny mnoha zásadními faktory – mírou závažnosti vady, věkem postiženého, etiologií a podobně.

Co se týče klasifikace zrakového postižení, existuje řada kritérií převážně medicínského charakteru. Za základní měřítka však Finková (tamtéž) považuje zrakovou ostrost – vizus a stav zorné pole, z čehož vyplývá v současnosti ve speciální pedagogice nejpoužívanější klasifikace do následujících čtyř základních skupin

- Osoby nevidomé
- Osoby se zbytky zraku
- Osoby slabozraké
- Osoby s poruchami binokulárního vidění

1.3.2 Sluchové postižení

„Sluchová vada (porucha) představuje poškození orgánu nebo jeho funkce, která způsobuje snížení kvality slyšení, kvantity slyšení nebo kombinace obojího. Sluchové postižení pak představuje širší termín, který zahrnuje i sociální důsledky sluchové insuficience“ (Potměšil, 1999 in Souralová – Langer, 2005, s. 11)

Klasifikace sluchového postižení se nejčastěji odvíjí od míry závažnosti vady, od místa vzniku vady a od doby vzniku vady.

1. Dle míry závažnosti podle WHO

- *Lehká sluchová porucha (26 – 40 dB)*
- *Střední sluchová porucha (41 – 55 dB)*
- *Středně těžká sluchová porucha (56 – 70 dB)*
- *Těžká sluchová porucha (71 – 91 dB)*
- *Úplná ztráta sluchu*

2. Dle místa vzniku poruchy

- Převodní – vznikají v převodním aparátu (vnější a střední ucho)
- Percepční – postižena funkce nervových sluchových drah a vláskových buněk ve vnitřním uchu
- Smíšené – kombinace dvou předchozích typů
- Centrální – postihují *podkorový a korový systém sluchových drah*

3. Dle doby vzniku vady

- Prelingvální – vada se projevuje ještě před ukončením základního vývoje řeči. Výsledkem je, že zcela zanikají řečové projevy
- Postlingvální – porucha se rozvíjí po již po ukončení řečového vývoje. Řeč je tedy dostatečně zafixovaná.

(Souralová – Langer, 2005)

1.3.3 Narušená komunikační schopnost

Definovat narušenou komunikační schopnost není jednoduché. Podle Klenkové to nejlépe vystihuje Lechtova definice. „*Komunikační schopnost jednotlivce je narušena tehdy, když některá rovina (nebo několik rovin současně) jeho jazykových projevů působí interferenčně vzhledem k jeho komunikačnímu záměru. Může jít o foneticko-fonologickou rovinu, syntaktickou, morfológickou, lexikální, pragmatickou rovinu nebo o verbální i nonverbální, mluvenou i grafickou formu komunikace, její expresivní i receptivní složku.*“ (Lechta, 1990, 1995, 2003 in Klenkové, 2006, s. 54)

Co se týče klasifikace, i ta není jednotná. Česká logopedie nejčastěji používá symptomatickou klasifikaci uvedenou v díle Viktora Lechty (Lechta, 2003 in Klenková, 2006)

1. Vývojová nemluvnost (vývojová dysfázie)
2. Získaná orgánová nemluvnost (afázie)
3. Získaná psychogenní nemluvnost (mutismus)

4. Narušení zvuku řeči (rinolálie, patolálie)
5. Narušení plynulosti řeči
6. Narušení článkování řeči
7. Narušení grafické stránky řeči
8. Symptomatické poruchy řeči
9. Poruchy hlasu
10. Kombinované vady a poruchy řeči

1.3.4 Tělesné postižení a zdravotní oslabení

Jedinci s tělesným postižením, nemocí a zdravotním oslabením patří mezi cílové skupiny speciálně pedagogické disciplíny somatopedie. *„Za tělesná postižení jsou považovány vady či poškození pohybového a nosného systému, tj. kostí, kloubů, šlach, svalů, cévního a nervového systému, jestliže projevují porušenou hybností (mobilitou).“* (Renotírová, 2005, s. 18) Zdravotně oslabené osoby *má sníženou odolnost vůči chorobám a sklon k jejich opakování.* (Renotírová, 2005, s. 22)

Slowík (2016) rozlišuje tělesná postižení a zdravotní oslabení dle typu (postižení hybnosti, dlouhodobá onemocnění, zdravotní oslabení), doby vzniku (vrozená, získaná) a dle etiologie (tělesné odchylky a oslabení, tělesné vývojové vady, úrazy, následky nemocí, DMO, dlouhodobá onemocnění a zdravotní oslabení)

Nejznámější definice nemoci je *„porušení rovnováhy mezi organismem a prostředím.“* (Renotírová, 2005, s. 19) Základní typy nemocí jsou dle Renotírové (tamtéž) nemoci akutní, krátkodobé, dlouhodobé, recidivující a chronické.

1.3.5 Mentální postižení

Mentální postižení je široký pojem. Ve školské sféře je mentální postižení chápáno jako zastřešující pojem, do něhož lze zahrnout žáky, jejich IQ je pod hranicí 85. Ve zdravotnictví se mentální postižení bere jako synonymum mentální retardace

Definice mentální retardace existuje velmi mnoho. Valenta definuje mentální retardaci *„jako vývojovou poruchu rozumových schopností demonstrující se především snížením kognitivních, řečových, pohybových a sociálních schopností s prenatální i částečně postnatální etiologií, která oslabuje adaptační schopnosti jedince.“* (Valenta, 2012, s. 31). Co se týče klasifikace, asi nejčastěji je používáno vymezení Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10, 2010)

- Lehká mentální retardace (F70) – IQ 50 - 69
- Středně těžká mentální retardace (F71) – IQ 35 - 49
- Těžká mentální retardace (F72) – IQ 20 - 35
- Hluboká mentální retardace (F73) – do 19 IQ
- Jiná mentální retardace (F78)
- Nespecifikovaná mentální retardace (F79)

1.3.6 Poruchy chování

Poruchy chování jsou relativně obecným pojmem. Klíma (1987 in Slowík, 2016) je charakterizuje jako *projevy jedince, které se vymykají přirozenému chování dané věkové a sociokulturní skupiny*. Tyto poruchy mají širokou škálu projevů (delikvence, závislosti, agresivita, suicidální jednání, apod.). Opět klasifikace lze pojmout z mnoha kritérií. Slowík (2016, s. 140) člení poruchy chování dle:

1. Věku
 - Děti (do 15 let)
 - Mladiství (15 – 18 let)
 - Dospělí (nad 18 let)
2. Stupně společenské závažnosti
 - Disociální jednání – nepřiměřené chování
 - Asociální jednání – porušování společenských norem na hraně zákona
 - Antisociální jednání – protisociální chování, přímé porušování zákonů
3. Agresivity
 - Agresivní poruchy
 - Neagresivní poruchy
4. Příčin
 - Psychologicky podmíněné poruchy – porucha chování vzniká v důsledku psychických poruch
 - Sociálně podmíněné poruchy - porucha chování vzniká v důsledku sociálního prostředí
5. Podle vlivu na socializaci jedince
 - Socializované poruchy – jedinec má vytvořené vztahy s rodinou a přáteli

- Nesocializované poruchy – jedinec nemá vytvořené hlubší vztahy s nikým

1.3.7 Parciální nedostatky (specifické poruchy učení a chování)

Zelinková (1994, s. 12) označuje poruchy učení jako „*heterogenní skupinu obtíží, které se projevují při osvojování a užívání řeči, čtení, psaní, naslouchání a matematiky. Tyto potíže mají individuální charakter a vznikají na podkladě dysfunkcí centrální nervové soustavy.*“ Podle charakteru poruchy rozlišujeme

- Dyslexie – porucha čtení
- Dysgrafie – porucha psaní
- Dysortografie – porucha pravopisu
- Dyskalkulie - porucha matematických schopností

Ve výše zmíněných oblastech se SPU projevují nejvýrazněji, zpravidla však bývají doplněny o poruchy pozornosti, prostorové orientace, mohou zasahovat řeči, motoriku, zrakové a sluchové vnímání. (Zelinková, 1994)

1.3.8 Kombinované postižení

Kombinované postižení je velmi těžko definovatelné. Ludíková (2005, s. 9) uvádí hned několik definic, z nichž jako shodnou současnému pojetí hodnotí, že vícenásobné postižení je „*multifaktorálne, multikazuálne a multisymptomatologicky podmienený fenomén, ktorý je dôsledkom súčinnosti participujúcich postihnutí či narušení. Ich interakciou a vzájomným prekrývaním vzniká tzv. „synergický efekt“ tj. nová kvalita postihnutí odlišná od jednoduchého súčtu prítomných postihnutí a narušení.*“ Defektologický slovník to definuje jako souběžné postižení dvěma různými vadami postižení. Ani klasifikace není zcela jednoznačná. Vašek (in Ludíková, 2005) ve svých publikacích udává rozdělení kombinovaného postižení do tří skupin

- Mentální postižení v kombinaci s jiným
- Slepohluchota
- Poruchy chování v kombinaci s jiným postižením

2 Vývoj vztahu společnosti vůči lidem s postižením, periodizace

Lidé s postižením jsou nedílnou součástí naší společnosti a bylo by mylné domnívat se, že v minulosti zde tito lidé neexistovali. Každý vnímáme slabší jedince ve společnosti jinak. V našem chování vůči nim se odráží naše výchova, charakter, informovanost a zkušenosti.

V průběhu věků se však měnil přístup společnosti k nim. Ve dvacátém století se objevilo několik významných osobností speciální pedagogiky, kteří se pokusili shrnout historii vývoje vztahu společnosti k jedincům s postižením. Jedním z nich byl i Prof. MUDr. PhDr. Miloš Sovák, DrSc., který žil v letech 1905 – 1989. Podařilo se mu vytvořit obecnou periodizaci vývoje vztahu společnosti k jedincům s postižením, která byla dlouhé roky uznávána a používána v českém prostředí speciální pedagogiky. Sovákova periodizace vypadá následovně.

1. Stádium represivní

Tato etapa by se časově mohla rovnat období pravěku až starověku. Sovák zde hovoří o principu „*materiální životní základny*.“ Čili zájem společenství lidí se upřednostňoval před zájmy jedince. „*Zachovat kmen jako celek vyžadovalo leckdy vyloučit jednotlivce slabé, zatěžující životaschopnost kmene.*“ (Sovák, 1977, s. 35) Osoby stárnoucí, nemocné či postižené kmen přímo likvidoval, nebo je opustil a přenechal vlastnímu osudu. Sovák své tvrzení dokládá několika příklady v různých evropských kulturách. Například zmiňuje usmrcování viditelně postižených dětí na Islandu či v pruské oblasti povinnost syna usmrcovat slabé stárnoucí rodiče. (Sovák, 1977)

2. Stádium zotročování

Toto stádium si lze spojit s epochou starověku a rozvojem prvních civilizací. Oproti předchozímu období se zde více upouští od cílené likvidace slabších jedinců. Nicméně stále dochází k vyhlazování dětí s různými defekty, které se vnímaly jako slabé články. Asi nejznámější příkladem je Sparta, kde se novorozené děti podrobovaly úsudku Rady starších, která posuzovala zdravotní stav a sílu dítěte.

Ne vždy a ne všude se takto zacházelo s postiženými jedinci. Často docházelo k jejich prodávání a zotročování. Majitelé využívali postižené k nejtěžším pracím, které i přes své znevýhodnění dokázali zvládnout. Velký business představovali děti s viditelnou vadou, budící lítost okolí. Ty byly vysílány žebrať a výtěžek předávaly svému pánovi. (Sovák, 1977)

3. Stádium charitatívni

V souvislosti s křesťanskou vírou se rozmohl trend milosrdenství a péče o osoby s postižením. Nelze však hovořit ještě o organizované či institucionální péči. Charitativní činnost byla v kompetenci církve, která se řídila druhým Ježíšovým přikázáním „*Miluj bližního svého jako sám sebe.*“ Lze tedy říci, že v pomáhání potřebným spatřovali křesťané dobré skutky, za které je Bůh v Ráji odmění.

Nutno říci, že v dobách středověku neustálé války a kruté trestní právo navyšovaly počet osob se zdravotním postižením v řadách žebráků, kteří se srocovali v blízkosti klášterů, špitálů a podobných míst nabízejících azyl pro tyto osoby. V dobách pozdního středověku začalo docházet ke spolčování žebroty ve formě organizovaných skupin za účelem většího zisku almužen. Často měly tyto skupiny sklony ke kriminalitě a není divu, že docházelo i k násilnému vyhánění žebráků z měst. (Sovák, 1977)

4. Stádium renesančního humanismu

S rozvojem renesance a humanismu se výrazně proměnilo i postavení společnosti vůči lidem s postižením. „*Od středověkého pojetí charity přecházejí pokrokoví myslitelé k ideám humanity, lidskosti a vyžadují zlidštění poměru i defektivním lidem.*“ (Sovák, 1977, s. 37) Nejznámějším myslitelem této doby je Jan Ámos Komenský. (Sovák, 1977)

5. Stádium rehabilitační

V tomto stádiu se začíná objevovat institucionální péče pro potřebné jedince a snahy o jejich léčbu a nápravu. Souvisí to zejména „*s rozvojem lékařských věd a se změnou ekonomických podmínek*“ (Sovák, 1977, s. 37) v 18. a 19. století. Dochází k zakládání specializovaných ústavů, které poskytovaly útočiště lidem s postižením a především rehabilitaci. Sovák ve

své publikaci dává toto období do souvislosti s rozmachem kapitalismu, v rámci něhož docházelo k vykořisťování postižených. Na tomto tvrzení lze spatřit, že kniha je psaná před revolučním rokem 1989, tudíž musela odpovídat propagandě komunistického režimu. (Sovák, 1977)

6. *Stádium socializační*

Tato etapa se odkazuje na tzv. socialistický humanismus. Tuto ideu lze definovat jako „*organické spojení tří základních rysů či stránek, stránky citové, revolučně praktické a rozumové,.... Patří k němu humánní ideály, vyvěrající ze společensky podmíněného citu a apelující především na lidský cit. Dalším jeho rysem je nerozlučné spojení s praktickou činností dělnické třídy. A konečně třetím základním, rysem je jeho vědecký podklad jakožto složka rozumová.*“ (Sovák, 1977, s. 37)

V oblasti speciální pedagogiky Miloš Sovák, chápal socialistický humanismus jako péči o osoby s postižením, která má být koncipována tak, aby tyto jedince vedla k nezávislosti, pracovní výkonnosti a zapojení do běžného života. Tuto péči má zajišťovat stát, nejprve ve školní oblasti a následně v pracovním uplatnění. (Sovák, 1980, in Jeřábková, 2013)

7. *Stádium prevenční*

Poslední etapa vývoje vztahu společnosti vůči lidem s postižením úzce souvisí s předchozím stádiem. Hlavním cílem je zde v předcházení vzniku znevýhodnění. Tato prevence spočívá zejména v edukativní činnosti a následně v zapojení do pracovního procesu. Velkou úlohu zde hrají i skupiny či organizace, sdružující osoby s konkrétním postižením. (Sovák, 1977)

Mnozí autoři přejímají Sovákovu periodizaci kompletní, nebo s jistými úpravami. S nástupem nového tisíciletí se objevují pokusy Sovákovo členění aktualizovat. Ján Jesenský vytvořil novou periodizaci, která však jasně vychází ze Sovákovy práce. Zde je stručná charakteristika jednotlivých období Jesenského periodizace. (Jesenský, 2000)

1. Represivně lhostejné stádium

. Lidé s postižením, jakožto slabý článek a relativní přítěž společnosti, byli ponecháni vlastnímu osudu, nebo přímo zabíjeni. Časově spadá do doby raného starověku.

2. Utilizační stádium

Toto stádium se historicky rovná starověku. Jesenský zde přímo hovoří o využívání a zneužívání uchovaných schopností hendikepovaných.

3. Charitativní stádium

Toto období je charakteristické křesťanským milosrdenstvím, rozmachem prvních azylů pro osoby s postižením. Jedná se o středověké období.

4. Humánně filantropické stádium

Renesance a humanismus (14. - 16. století) jsou spjaté s důrazem na lidskost. I v péči o jedince s postižením se více projevuje lidskosti.

5. Altruisticko-segregační stádium

Zde dochází pod vlivem osvícenství (17. -18. století) k většímu bádání a zkoumání postižení. Vznikají první specializované ústavy, zejména zaměřené na smyslové vady a postižení, které jsou často financovány štedrými donátory.

6. Rehabilitačně emancipační stádium

19. a 20. století se nese ve znamení rozvoje sociální politiky a kvalitní péče o potřebné. Lidé s postižením jsou postupně vnímáni jako rovnocenní obyvatelé. Vznikají první spolky a organizace osob s postižením a segregované speciální školství, objevuje se více možností uplatnění těchto lidí.

7. Preventivně integrační stádium

Koncem 20. století se stává klíčovým pojmem integrace. Formulují se práva osob s postižením, zamezuje se vyčleňování osob s postižením z intaktní společnosti, podporuje se jejich naprostá nezávislost a rozvoj stávajících schopností. Důležitý je zde vstřícný postoj společnosti.

8. Nevyřazování, inkluze

Poslední stádium přímo navazuje na předešlé a souvisí s ním. Dochází zde k technickému rozmachu kompenzačních pomůcek, díky medicínskému pokroku se zlepšuje prevence a předcházení vzniku postižení, vytváří se nové kompenzační a reedukační systémy usnadňující adaptaci do běžného života. Hovoříme zde o tzv. inkluzi.

Obě tyto periodizace mají mnohé nedostatky a již od 90. let dochází k jejich zpochybňování. Doposud však neexistuje žádné ucelené zpracování vývoje vztahu společnosti vůči jedincům s postižením. Lze tedy Sovákovu periodizaci používat, avšak je důležité vnímat ji kriticky.

Titzi (2005) se podrobněji vyjadřuje k této problematice. V první řadě periodizaci vytýká nekonzistentnost její struktury. Jinými slovy Titzi nesouhlasí se způsobem členění, kdy nejsou jednotná měřítka. „*V prvních čtyřech epochách je kritériem míra egoismu resp. altruismu ve vzájemných vztazích postižených a nepostižených.*“ (Titzi, 2005, s. 6) V následujících stádiích jsou měřítka pracovní využitelnost osob s postižením, prosazování jejich práv jakožto lidí a prevence v závěru. Z tohoto vyznívá druhý nedostatek, a sice obecný závěr, že se vztah společnosti a lidí s postižením vyvíjí k lepšímu. Titzi to nazývá osvícenským pojetím, kdy na základě vědeckého pokroku, změny myšlení a priorit se lidstvo stává dokonalejším.

Právě v tom Jeřábková (2013, str. 10) spatřuje zásadní problém - přílišné zobecňování poznatků, kdy Sovák konkrétní příklady aplikuje obecně na celou tehdejší společnost. Dopouští se tak řady mylných tvrzení. Například ohledně prvního represivního období, o němž tvrdí, že jedinci s postižením představovali pro tlupu přítěž, tudíž docházelo k jejich likvidaci či opouštění. Podle výzkumu Titzla (2005) archeologické nálezy dokazují, že lidé s různými defekty byli součástí skupiny. Kosterní pozůstatky ukazují i závažné deformace a zranění, která by vyžadovala značnou péči a pomoc druhých.

Na druhou stranu si Titzi (2005) všímá krutostí vůči dětem a lidem s postižením (vysoká úmrtnost v nalezincích, obchod s dětmi, dětská práce, apod.), ke kterým docházelo v relativně moderní době 19. a 20. století. Jeřábková (2013) k tomu dodává segregaci osob s postižením, která ve společnosti panovala až do druhé poloviny 20. století. Společnost také vyvíjela všeobecný nátlak na rodinu postiženého, která byla

ve většině případů donucena umístit svého příbuzného s postižením do ústavu sociální péče.

Michalík (2006, in. Jeřábková, 2013) též poukazuje na to, že do této periodizace nelze zahrnout specifické skupiny a osoby, jako je šlechta či panovník, jejichž život vypadal bezesporu odlišně od prostého člověka.

Titzl (2005) ve své studii uvádí nástin nové periodizace z pohledu institucionálního vývoje. Rozlišuje stádia:

1. *Předinstitucionální* (do 13. století)
2. *Institucionální*
 - a. *institute ještě nejsou rozčleněny dle cílových skupin; mají azylový charakter* (do roku 1786)
 - b. *institute jsou rozčleněny dle cílových skupin, mají výchovný případně i léčebný charakter* (od roku 1786)
 - c. *odklon od speciálních institucí, podpora života postižených v neústavním prostředí* (současnost)

Vytvořit jednotnou periodizaci, která by dokázala shrnout celkově shrnout vývoj vztahu společnosti vůči lidem s postižením se zdá být takřka nemožné. Vždy záleží na kulturních, geografických a společenských aspektech. Stávající teorie mají tak říkajíc „své mouchy“, ale s nutnou dávkou kritičnosti dají používat. Pro to, abychom pochopili život lidí s postižením v dané době, je nutné seznámit se i s oním obdobím a mentalitou společnosti.

3 Raný novověk

Termín raný novověk se používal už v 19. století, ale oficiálně byl přijat odbornou historickou veřejností až v polovině 20. století, kdy se začal vnímat jako svébytný úsek dějin lidstva. Pro toto období je charakteristická „*komplexnost různých procesů, které mohou být přetrváváním tradičního (středověkého) i nástupem nového (moderního), zpravidla jsou však prolínáním obojího: tedy již ne středověkým, ale ještě ne zcela moderním.*“ (Dvořáček a kol. 2014, s. 36) „*Výjimečnost této éry ostatně spočívá v tom, že mnoho z jejího myšlenkového odkazu přežívá i v současném myšlení – i proto si zaslouží označení raně moderní.*“ (tamtéž, s. 43)

Pojem raný novověk se týká výlučně evropských dějin a obecně označuje období 16., 17. a 18. století. Z hlediska historického není možné stanovit přesné datum, kdy končí stará etapa a kdy začíná nová. Vždy dochází ke splývání událostí a postupnému přerodu do nové epochy. Tento proces trvá celá desetiletí i století, tudíž není jednoduché určit hranici mezi jednotlivými obdobími dějin. Platí to i o vymezení raného novověku. Pro lepší orientaci se však stanovilo několik orientačních bodů na časové ose, které pomáhají vymezit dobu raného novověku.

Co se týče počátku, v kontextu světových dějin bývá uváděno několik důležitých mezníků. Nejčastěji se jedná o rok 1492, objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem, dobytí Konstantinopole Osmany (1453), vynález knihtisku Johanesem Gutenbergem v polovině 15. století či působení Martina Luthera v první polovině 16. století. Z těchto milníků se obecně přijímá přelom 15. a 16. století jako přerod pozdního středověku v raný novověk. (Koldinská – Cerman, 2013)

V kontextu českých dějin je tato epocha spjatá zejména s nástupem Habsburků na český trůn v roce 1526. Z důvodu husitských válek došlo v našich zemích ke značnému zaostání oproti vyspělejší západní Evropě. Začleněním českých zemí do Habsburské monarchie se tento rozdíl začíná dorovnávat a zároveň dochází k většímu sepětí českého království s ostatními evropskými mocnostmi. (tamtéž)

Podle Koldinské a Cermana (2013) pomyslným mezníkem pro konec doby raného novověku je Velká francouzská revoluce, kdy se dosavadní svět zcela přetváří. V českém prostředí se tento mezník časově shoduje a je dáván do souvislosti s vládou Josefa II. a jeho osvícenskými reformami.

Pojďme se nyní podívat na některé důležité momenty této historické epochy. Z hlediska politických dějin se přerod středověku a novověku nesl převážně ve znamení

míru. Válečné konflikty mnohých zemí v 15. století (Stoletá válka, Válka růží, husitské výboje a křižácké výpravy proti nim, atd.) si vyžádaly daň v podobě celkového vyčerpání evropských mocností. Krizi Evropy dokázala využít sílicí Osmanská říše, která postupně rozšiřovala své území přes Balkán a stávala se tak obrovskou hrozbou. (Kostlán – Hojda, 1994)

V úpadku se nacházela i samotná katolická církev, která se dlouhou dobu oddalovala svým původním ideálům. Vysocí církevní hodnostáři profitovali ze svých funkcí, církevní úřady mnohdy zastávali lidé bez patřičného vzdělání i bez zbožnosti a podobně. Situaci nepřispívaly ani nové vědecké objevy, které mnohdy popíraly tvrzení křesťanské víry. Není divu, že v očích mnohých učenců váženost církve klesala a vzrůstala touha po nápravě církve. Již dříve se objevovaly osobnosti, které si všímali upadajícího poslání církve a volali po reformách (Konrad Waldhauser, Jan Hus, John Wycliffe, a další), ovšem ty nepřicházely. V 16. století se naplno rozšířilo hnutí tzv. reformace mimo hlavní katolický proud. Cílem reformace bylo napravit křesťanskou víru a navrátit se k jejím původním hodnotám. Počátky hnutí se váží k vystoupení kazatele Martina Luthera, který roku 1517 ve Wittenbergu uveřejnil svých 95 tezí, v nichž kritizoval zejména prodej odpustků. Reformace však měla více center a rychle se šířila do celé Evropy. V souvislosti s reformačním hnutím začaly postupně vznikat i protestantské církve, nezávislé na papeži (luteránství, kalvinismus, anglikánská církev, atd.). Katolickou veřejností byli příznivci reformace vnímáni jako heretici, proti nimž je nutné bojovat. Snahy spojené se zastavením šíření reformace a obnovení katolicismu jsou známé jako protireformace. V 16. – 17. století se proto v mnoha evropských zemích nese ve víru náboženských válek a krvavých střetů mezi katolíky a protestanty (Hugenotské války ve Francii, Bartolomějská noc, Šmalkaldská válka, apod.). (Nešpor, 2017)

Jablkem sváru nebyla pouze náboženská otázka, i když často se do konfliktu zahrnovala, ale i boj o moc mezi jednotlivými státy. Největšími rivaly, kteří proti sobě stavěli armády, bylo Španělsko proti Anglii a Francii. Díky mořeplavbě a zabírání nových kolonií získávalo Španělsko příliv obrovského bohatství a stalo se mocenským hegemonem v Evropě. Kromě toho zde od roku 1516 vládl rod Habsburků, který mimo jiné vlastnil i rozsáhlé državy ve střední Evropě a post císaře Svaté říše římské. Tento rod je spojován s neodmyslitelnou katolickou vírou a není divu, že se jeho příslušníci považovali za ochránce katolictví a horlivě se zapojovali do bojů protireformace. (Kostlán – Hojda, 1994)

Mezi provincie náležící španělským Habsburkům patřilo i protestantské a bohaté Nizozemsko. Vysoké daně, inkvizice a náboženské rozpory způsobily, že zde roku 1566 vypuklo povstání proti nadvládě španělských Habsburků, které přerostlo v revoluci. Povstání trvalo několik let, ale přesto se Španělům nepovedlo Nizozemce porazit. Byla vyhlášena nezávislost Nizozemska, kterou oficiálně Španělsko uznalo až při podepsání Vestfálského míru v roce 1648. (tamtéž)

Mimo tyto evropské konflikty neustále hrozila střední a jižní Evropě již zmíněná invaze Osmanů. Hlavním krokem v postupu osmanských vojsk na evropský kontinent bylo dobytí Konstantinopole v roce 1456. „*Během jednoho sta let si Turci podrobili celý evropský Balkán, část střední Evropy, arabský Blízký východ a celou severní Afriku kromě Maroka.*“ (Hitzel, 2005, s. 23) Boje s evropskými mocnostmi započal sultán Süleyman I. Nádherný na počátku své vlády ve 20. letech 16. století, ostatně celá jeho vláda (1520 – 1566) se nese ve znamení osmanských úspěchů. Postup Turků na moři zbrzdila námořní bitva u Lepanta (1571), avšak stále se nepodařilo hrozbu zamezit. Osmané bojovali zejména proti Habsburkům. Podařilo se jim obsadit celý Balkán a valnou část uherského království. Roku 1683 stanula osmanská vojska dokonce před branami Vídně, sídelního města Habsburské monarchie, a několik měsíců jej obléhala. S pomocí spojenců Habsburkové obléhání ustáli a poměr sil se nyní změnil. Postupně se podařilo dobýt zpět většinu Turky obsazených území a donutit je podepsat Karloviský mír (1699), kterým bylo osmanské nebezpečí zažehnáno. (Hitzel, 2005; Kostlán – Hojda, 1994)

Asi nejdéle trvajícím souvislým konfliktem, který zasáhl téměř všechny evropské státy, byla Třicetiletá válka (1618 – 1648). „*Počátky tohoto rozsáhlého vojenského střetnutí je možno sledovat již od počátku 16. století, kdy se začaly formovat dvě nepřátelské koalice – habsburská a protihabsburská.*“ (Wágner a kol., 2005, s. 9) Náboženské spory však v tomto konfliktu hrály pouze druhořadou roli. Hlavním důvodem byl boj o moc a hegemonii mezi evropskými mocnostmi. „*Třicetiletá válka byla vyvrcholením vleklé politické krize v Evropě.*“ (Wágner a kol., 2005, s. 10) Celý konflikt započal paradoxně v českých zemích stavovským povstáním proti panovníkovi Ferdinandu II. Odboj českých šlechticů byl však předem předurčen k nezdaru. Následně se boj přesunul do oblasti dnešního Německa, kde se zformovala protihabsburská koalice v čele s Dánskem. Později se na stranu koalice přidalo i Švédsko a ze západu útočila na Španělsko a Habsburskou monarchii francouzská vojska s cílem oslabení Habsburské moci a získání nového území. (Wágner a kol., 2005)

Dlouhá válka samozřejmě vyčerpávala všechny zúčastněné země, vojska rabovala, šířili se nemoci, hladomor, rapidně se snížil počet obyvatel a docházelo k nepokojům mezi lidmi. Třicetiletá válka skončila podepsáním Vestfálského míru v roce 1648 a změnila dosavadní podobu evropských mocností. Z konfliktu vyšly jako jednoznační vítězi Francie a Švédsko, naopak Habsburská monarchie a Španělsko ztratily své hegemonské postavení, došlo k oficiálnímu uznání nezávislosti Nizozemí a Švýcarska. (tamtéž). Třicetiletá válka více méně ukončila rozbroje mezi katolíky a protestanty, nicméně boje o moc pokračovaly dál. Habsburkové hájili svou monarchii před tureckou hrozbou, absolutistická Francie neustále vedla výbojnou politiku vůči svým sousedním zemím za účelem územního zisku.

Jednou z mála zemí, která se do třicetileté války nezapojila, bylo anglické království, kde museli řešit vlastní problematickou situaci. Anglické království se celkově odlišovalo od velmocí na kontinentě – geografická poloha, anglikánská církev, parlament, apod. „*Pokus „parlamentních tříd“ získat moc na úkor koruny, který vyústil v revoluci, občanskou válku, popravu krále, vyhlášení republiky a restauraci monarchie, jejíž konstituční charakter potvrdila další tzv. slavná revoluce – to vše odlišnost země od starého kontinentu ještě prohloubilo.*“ (Kovář, 2001, s. 7)

18. století bylo o něco klidnější, přesto se nese ve znamení vymírání královských dynastií a následných válek o nástupnictví – válka o španělské dědictví, válka o polskou korunu, války o dědictví rakouské a válka o dědictví bavorské. Na druhé straně se však prosazuje fenomén osvícenství a po celé Evropě se objevují osvícenští absolutističtí panovníci, kteří se pokoušeli vládnout prostřednictvím reformy státního systému. Celé toto století završuje Velká francouzská revoluce, která celkově změnila lidské společnosti a znamenala přerod do nové etapy lidských dějin.

Co se týče dějin českých zemí, v 16. století celou Evropou zmítli náboženské války, zde vládl relativně mír. Smrtí Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče proti turecké expanzi (1526), nastupují na český trůn Habsburkové. Hned na začátku vlády Ferdinanda I. Habsburského se však objevil problém s vyznáním. „*Čechy a Morava (...) byly jedinou částí křesťanského světa, kde bylo oficiálně na vládní úrovni uznáno a v praxi aplikováno dvojvěří: na jedné straně katolická víra na druhé straně tzv. utrakvismus (kališnictví/podoboží).*“ (Bláhová a kol, 2005, s. 123) Nový panovník, striktně vychovaný ke katolictví a příznivce absolutismu, tak byl nucen řešit konflikty s nekatolickou šlechtou. Nejzávažnější spor nastal v době Šmalkaldské války (1546 -1547), kdy čeští šlechtici a města vypověděli panovníkovi poslušnost a odmítli

bojovat. Ferdinandovi se podařilo povstání potlačit a posílit více svou pozici. Následující roky se nesly ve znamení rozvoje a blahobytu. Nový panovník Maxmilián II. byl částečně nakloněn nekatolickému obyvatelstvu, čímž na chvíli ochladly i náboženské rozepře. Dokonce odsouhlasil dokument České konfese, což bylo shrnutí víry českých nekatolíků. (Čechura, 2008)

Jeho syn Rudolf II. je již poněkud kontroverznější postavou v českých dějinách. Na počátku jeho vlády země kulturně i hospodářsky rozkvétala. Panovník podporoval umění i vědu, jako sídelní město si zvolil Prahu a vydal Rudolfův majestát – oficiální potvrzení platnosti České konfese. Nicméně postupně se přestal zajímat o své vladařské povinnosti, zřejmě z důvodu zjevné duševní poruchy. Rudolf postupně ztratil podporu všech svých zemí a byl donucen vzdát se svého postavení ve prospěch bratra Matyáše. (tamtéž; Kostlán – Hojda, 1994)

Tím skončil mír a rozvoj v českých zemích. Panovníci Matyáš II. a zejména jeho nástupce, zapřisáhlý katolík Ferdinand II. Štýrský odmítli dodržovat Rudolfův majestát, načež se v roce 1618 pražskou defenestrací rozhořelo české stavovské povstání (1618 – 1620), což je považováno za zahájení Třicetileté války. Během povstání došlo sesazení Habsburků z českého trůnu, vyhnání Jezuitů ze země novým a králem byl zvolen Fridrich Falcký. Samozřejmě Ferdinand II. se nehodlal vzdát tak snadno. Ke konfrontaci Habsburských vojsk s vojskem českých stavů došlo 8. 11. 1620 v bitvě na Bílé Hoře, která dopadla pro českou šlechtu katastrofálně. (Galandauber – Honzík, 1986)

Následky poraženého stavovského povstání byly drtivé a fatálně ovlivnily vývoj dějin České země. Dne 21. 6. 1621 došlo k popravě 27 hlavních vůdců povstání, další účastníci přišli o veškerý majetek, nebo byli donuceni odejít do exilu. Roku 1627 vydal panovník tzv. Obnovené zřízení zemské, v němž mimo jiné značně omezil šlechtická privilegia, a povoleným náboženstvím bylo pouze katolictví. Vyznavači jiného náboženství se museli buď asimilovat, nebo zemi opustit. Dle slov Aloise Jirásky, nastalo období temna. (tamtéž)

Během třicetileté války se přes české země přehnala několikrát švédská vojska, která za sebou nechala naprosto zdevastovanou zemi. Hospodářsky bylo království vyčerpané, značně ubylo obyvatelstva vinou vraždění, hladu, epidemií a nucené emigrace a do toho přišla protireformační iniciativa Habsburků. Docházelo k násilné katolizaci obyvatelstva, cenzura likvidovala nebezpečné spisy (protikatolické či protihabsburské), český jazyk prakticky zanikl. V zemi opět zavládl klid, ale za cenu utlumení české

kultury. O její znovuobjevení a opětovné uvedení k životu vděčíme osvíceným myslitelům v 18. a 19. století. (tamtéž)

Atmosféra se začala postupně rozvolňovat s nástupem osvěcenských panovníků Marie Terezie a Josefa II. ve druhé polovině 18. století. Oba viděli celkovou zaostalost monarchie a nutnost reform pro napravení řádu. V dobách 18. století lze Čechy a Moravu považovat za nejrozvinutější část říše. (Frais, 2005)

Nyní něco k době raného novověku obecně. *„Epochu raného novověku nahlíží historikové často perspektivou dramatických změn, které lidstvo v oné době prodělalo.“* (Dvořáček a kol. 2014, s. 42) Přeci jen zámořské objevy, nové vynálezy, reformace měly zásadní vliv na proměnu tehdejší společnosti.

Zámořské objevy jsou jedním z aspektů raného novověku. Vytváření kolonií v Novém světě, intenzivní obchod mezi koloniemi a Evropou a střetáváním se s novými kulturami – v souvislosti s tím Dvořáček (2014) hovoří o první globalizaci. Zámořské plavby s sebou přinesly revoluci v poznání a technických vynálezech. Zejména první plavby kolem světa potvrzovaly tehdy fantastickou teorii, že je země kulatá. Objevovaly se však i další teorie a objevy v různých oblastech, které lidstvo posouvaly kupředu, a daly vzniknout moderním vědním oborům.

Tyto nové poznatky však mnohdy vyvracely církevní tvrzení, což vedlo k tomu, že byli jejich původci a šířitelé pronásledováni. Nejedna z nich pak byl nucen odvolat veřejně své učení v lepším případě, v horším byli odsouzeni za kacířství a popraveni. Vyšetřování církevních deliktů měl na starost orgán inkvizice, který neváhal použít k doznání zločinu i útrpné právo. Činnost inkvizice je v raném novověku prostoupena řadou čarodějnických procesů. (Kostlán – Hojda, 1994)

Jedním z nejdůležitějších vynálezů, který ovlivnil dobu raného novověku, je knihtisk, sestrojený Johanesem Gutenbergem v polovině 15. století. *„knihtisk umožnil mj. demokratizaci poznání, když pomohl zpřístupnit množství myšlenek a názorů širším sociálním vrstvám včetně žen.“* (Dvořáček a kol. 2014, s. 47) V průběhu 16. století je zaznamenán obrovský nárůst tištěných pramenů různého charakteru (letáky, noviny, kroniky, mapy, apod.), což znamená širokou základnu pramenů pro současné bádání. Větší množství tiskovin a jejich snadné a rychlé rozšiřování ne vždy přicházelo vhod. Poprvé se nám zde objevuje i cenzura a likvidace nebezpečných knih.

V souvislosti s církevní krizí, novými objevy a rostoucím vlivem humanismu, začali mezi lidmi vyvstávat otázky a debaty o vztahu člověka k Bohu či podstatě lidské existence. Následkem reformace se rozpadla křesťanská jednota a četné náboženské války

mezi katolickou a nekatolickou stranou probíhaly téměř po celou dobu raného novověku. Nutno však dodat, že i když byla Evropa z náboženského hlediska rozdělená, vyhranila se jasná evropská kultura spojená s ochranou a šířením křesťanské víry. Turecká invaze a šíření islámu působilo jako jednotící prvek pro křesťanský svět a naopak v koloniích Nového světa se Evropané cítili být příslušníky nadřazené kultury, povinni nastavit zde náboženský a socioekonomický model. (Dvořáček a kol. 2014)

Mentalitu lidí ovlivňovaly zejména nové myšlenkové směry, které se v průběhu 16. a 18. století objevují – humanismus a osvícenství. Humanismus je dáván do kontextu s renesancí, s níž se rozšířil na přelomu středověku a raného novověku. Směry se vymezily proti středověkému chápání světa, kdy je středem vší pozornosti Bůh, a zaměřily se více na postavu člověka a radosti života. Zásadní je také návrat k antickým ideálům. (Kostlán – Hojda, 1994) Nicméně, jak to často bývá, každý trend je nahrazen jiným. 17. století přineslo mnohá utrpení a nestabilitu, což se projevilo i ve vnímání lidí. Odpovědí na to bylo baroko. *„Barokní kultura se proto opět vracela k (často středověké) tradici a hledala stabilitu, nikoli změnu a už vůbec ne pokrok.“* (Dvořáček a kol. 2014, s. 48)

Posledním filosofickým směrem, který se prosadil především v 18. století, je osvícenství. Osvícenství se *„vyznačuje nekritickou vírou v lidský rozum a společenský pokrok i snahou o racionalistické uchopení světa, společnosti a jejích dějin. Naopak velmi kriticky se staví vůči (jakékoli) autoritě a tradici a odmítá vše, co se jeví jako mimorozumové, „pověrečné“, „tmářské“.* Nezávislost individuálního rozumu a skepse *týkající se víry se stávají základními atributy“* hnutí. (Tinková, 2017, s. 16) Obecně tedy lze konstatovat, že v průběhu raného novověku probíhá jakási polemika mezi vírou a rozumem.

Co se týče společnosti v raně novověkých Čechách, husitské války rapidně snížily počet obyvatel v českém království. Nicméně v 16. století se většina evropských konfliktů naší zemi vyhnula a s relativní prosperitou nastal i demografický boom. Počet populace opět snížily útrapy třicetileté války a nucená emigrace nekatolického obyvatelstva. Historici odhadují, že země během této etapy ztratila až 2/3 obyvatelstva. Následující doba míru přinesla opětovný růst počtu obyvatel. První sčítání obyvatel proběhlo za vlády Marie Terezie a dospělo k číslu přibližně tři a půl milionu obyvatel v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. (Bůžek a kol., 2010)

Většina raně novověkého obyvatelstva u nás ale i v celé Evropě žila na vesnicích, kde hlavní způsob obživy spočíval v zemědělství. Nicméně pro raný novověk je zásadní

i rozvoj a růst měst. „Pro poměry v českých zemích bylo charakteristické, že zde absentovala velkoměstská síť, typická pro mnohé regiony západní Evropy, a naopak zde byla poměrně hustá pavučina malých měst a městeček.“ (Dvořáček a kol. 2014, s. 45)

Rodina představovala velmi důležitý aspekt v celé raně novověké společnosti. Souvisí to zejména s křesťanskou tradicí a hlavním posláním manželského svazku – zachování rodu. Hlavou rodiny byl muž, který rodinu reprezentoval a živil. Ženy byly obecně vnímány jako méněcenné a jejich hlavním posláním měla být péče o rodinu a rození potomstva. Postavení rodin určovala výše jejich majetku a čest. Majetek rodinu zabezpečoval finančně a zajišťoval tak její moc a váženost. Velkou roli tedy představovaly dohodnuté sňatky, výhodné pro rodiny ženicha a nevěsty. (Bůžek a kol., 2010)

3.1 Společenské vrstvy v období raného novověku

Společenskou strukturu tvořilo šest hlavních sociálních vrstev – panovník, urozený člověk, duchovní, měšťan, venkovan a člověk na okraji společnosti. Objevovaly se zde samozřejmě u další postavy, které měly v raně novověké společnosti své specifické postavení. „Sociální skupiny ve stavovsky uspořádané raně novověké společnosti českých zemí vykazovaly svébytné znaky, které byly dobově podmíněné a odrážely se v jejich odlišném chování a jednání.“ (Bůžek a kol., 2010, s. 9)

Nejčastějším státním útvarem v Evropě byla monarchie v čele s panovníkem, kterému náležela největší moc ve státě. Již od středověku platilo ustanovení, že panovník je dán „z Boží milosti“, tedy jeho postavení je dáno Bohem a je nezpochybnitelné. Raně novověcí myslitelé zastávali dva názorové proudy na panovnickou moc. Jedna skupina se zastávala absolutismu, tedy neomezené moci panovníka. Pouze silný panovník může nastolit řád ve státě. Druhá skupina filozofů polemizovala nad otázkami, zda je možné panovnickou moc omezit, či případně panovníka sesadit. Klíčová je zde myšlenka pomyslné smlouvy mezi panovníkem a poddanými, jejíž nedodržení ze strany vlády opravňuje jeho sesazení. Na základě těchto myšlenek vznikají v raně novověké Evropě první konstituční monarchie a republiky. (Koldinská – Cerman, 2013)

Co se týče situace v českých zemích, od roku 1526 zde vládli panovníci z rodu Habsburků, kteří zároveň zastávali post císaře Svaté říše římské. S tím souvisí i snahy Habsburků vytvořit mnohonárodnostní jednotnou říši ve střední Evropě. Postavení vladařů v českém království však bylo značně oslabené mnohými privilegii českých stavů, které neváhaly jít proti panovníkovi, aby si uhájily své zájmy. Změna nastala po

Bílé Hoře, kdy došlo k odklizení protestantské rebelující šlechty a ustanovení tuhé absolutistické vlády. Následný osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II. značně omezil šlechtické pravomoci. (tamtéž)

Další skupinu společenské pyramidy tvořila méně početná šlechta. „*Privilegované společenské místo šlechticů se odvozovalo z jejich zvláštní urozenosti, vlastnictví pozemkového majetku a rozhodujícího podílu na výkonu moci.*“ (Bůžek – Král, 2007, s. 79) Sama šlechta se již od středověku diferenciovala na vyšší a nižší. Příslušníci vyšší šlechty, tzv. panský stav, se aktivně podíleli na správě českého království, mnohdy zastávali vysoké úřednické funkce a hájili zájmy Zemí koruny české. Nižší šlechta byla mnohem rozmanitější skupinou. Patřili sem rytíři, zemani, vladykové a další tituly, které zastávaly mnohem menší moc. Rozhodujícím činitelem zde byla urozenost a starobylost rodu. (Bůžek a kol., 2010)

Bohatství šlechticů vycházelo zejména z jejich dědičné půdy. Část půdy byla pronajímána poddaným, jež měli status nevolníka. Pro toto období je však charakteristická u šlechticů vlastní podnikatelská činnost. Majetek šlechtice reprezentoval a jeho ztráta mohla znamenat i ztrátu postavení. (Bůžek – Král, 2007)

Od šlechticů se též očekávalo i určité chování a jednání vzhledem k postavení. Z počátku převládal středověký ideál rytířství, tedy čest, odvaha, kavalírství a podobně. Postupně se však do módy dostala kombinace křesťanské ctnosti s antickým prototypem všestranně rozvinutého člověka. Vzdělání šlechticů bylo tedy všeobecné, ať už se jedná o schopnosti v boji, umění, etiku či vědu. Nevhodným chováním mohl šlechtic přijít o svou čest. (Bůžek – Král, 2007)

Pro českou šlechtu z počátku raného novověku je charakteristické, že „*si navzdory veškeré věrnosti, poslušnosti a úctě, jež projevovala svému králi, uchovala velkou míru nezávislosti a svobody.*“ (Bůžek a kol., 2010, s. 77) Změna nastala po nepovedeném stavovském povstání, kdy šlechtici ztratili mnohá svá privilegia a majetky, které přešly na panovníkem nově dosazenou prohabsburskou a pro katolickou šlechtu.

Jak již víme, v raně novověkých českých zemích se nacházelo dvojí vyznání - katolictví a utrakvistické církve, které mezi sebou sváděly boj o věřící, ukončený až pobělohorskými opatřeními. Bez ohledu na vyznání hrála víra v životě prostého člověka velmi silnou roli a dávala mu smysl života. Vítězná katolická se pak v rukou panovníka stala prostředkem pro kontrolu a sjednocení obyvatelstva. (Novotný, 2007)

Katoličtí i protestanští duchovní byli specifickou skupinou, do jejichž řad se mohli dostat lidé ze všech společenských vrstev. Měli zásadní vliv na poddané, tudíž není divu, že se světská moc snažila dosazovat na důležité církevní posty „své lidi“. Naopak pro osoby z chudého prostředí znamenalo kněžské povolání možnost společenského vzestupu. Vítězná katolická církev v pobělohorské tak musela řešit zásadní úpadek prestiže duchovních, kterým mnohdy chybělo patřičné vzdělání i zbožnost. Nejvyšší místa v církevní hierarchii zastávali členové významných šlechtických rodin. V 17. a 18. století je zaznamenán obrovský rozmach výstavby řeholních domů ve stylu baroka související s příchodem nových a obnovených starých řeholních společenství. Do řádů vstupovali zejména lidé z měšťanského a venkovského prostředí a příslušníci nižší šlechty. Řády se mnohdy soustředily na různé bohublé činnosti, například vzdělávání, péče o nemocné a chudé a podobně. Právě školy byly mnohdy součástí vesnických far v rámci zvýšení efektu rekatolizace. (Bůžek a kol., 2010, Novotný, 2007)

S osobou císaře Josefa II. je spojeno hromadné rušení klášterů, rozprodávání církevního majetku i zrušení některých řádů. *„Osvícenské náboženské reformy (...) v zájmu upevnění a posílení státu omezily moc dominantní katolické církve, oslabily její vazby na Řím, nově definovaly funkce církve i náboženství, racionalizovaly liturgii, reorganizovaly a zestátnily školství a prosadily omezenou toleranci některých nekatolických náboženství.“* (Bůžek a kol., 2010, s. 118)

Města představovala nejvýznamnější kulturní, ekonomická i mocenská centra. Nejpočetnější skupinu měst představovala vrchnostenská či poddanská, spadající pod správu konkrétní vrchnosti. V královských městech, podléhajících přímo panovníkovi, fungoval městský stav s vlastní politickou suverenitou. Zvláštními typy královských měst byla města věnná, komorní a horní v přímém majetku panovníka, kde správu vykonával panovníkem určený úředník. Prodejem či vykoupením z poddanství mohlo město svůj status změnit. V čele města stál samosprávný orgán městské rady složený z konšelů významných (měšťanů). Samosprávu značně omezily reformy Marie Terezie a Josefa II., které se nesly ve víru byrokratizace a centralizace. (Bůžek a kol., 2010)

Městská společnost byla poměrně různorodá. Za nejprestižnější vrstvu se považují měšťané, kterými se rozuměl *„každý obyvatel města, který užíval určitá práva, především městské právo daného města (pukrecht), jiným nařízením podléhal a kromě toho zpravidla vlastnil na půdě města obydlí.“* (Hrdlička, 2007, s. 139) Dalšími obyvateli města byli osoby, které nevlastnily žádnou nemovitost,

ani nedisponovaly městskými právy a povinnostmi. Jedná se zejména o služby/slouhy, tovaryše, čeledíny, studenty, duchovní, kupce a poměrně početnou skupinu osob na okraji společnosti, kterým se věnuje následující kapitola. Zvláštní skupinu tvořili Židé, kteří ve větších městech žili v oddělených čtvrtích tzv. ghettech. Nedílnou součástí městské společnosti byli i nestálí obyvatelé jako vesničané z okolních vesnic či cizinci. (Hrdlička, 2007)

Významným znakem městské společnosti byly řemeslné cechy, které organizovaly a regulovaly řemeslnou výrobu. Kromě ekonomického hlediska byly důležité zejména v sociální oblasti, kdy společenství navzájem podporovalo své členy a jejich rodiny. (Bůžek a kol., 2010)

Drtivá většina raně novověkého obyvatelstva žila na venkově, kde se živila převážně zemědělstvím. Tito lidé měli povětšinou status poddaného či nevolníka, což znamená, že žili v „*podřízeném postavení vůči své vrchnosti – šlechtě, církvi i měšťům.*“ (Grulich, 2007, s. 166) Výše postavené společenské vrstvy si byly dobře vědomi své nadřazenosti a mnohdy venkovským lidem, který se živil manuální prací a ve většině případů byl negramotný, opovrhovaly. Zároveň si však uvědomovaly početní převahu nevolníků a hrozby vzpour, proto neustále udržovaly v poddaných podvědomí o jejich podřízenosti. Na druhou stranu ani vztah vesničanů vůči vrchnosti a městské společnosti nebyl zrovna přívětivý. Vnímali je jako zkažené, hromadící majetek bez poctivé práce. (Bůžek a kol., 2010; Grulich, 2007)

Ani venkov nebyl zcela jednotný a existovala zde i určitá hierarchie. Zcela mimořádné postavení vlastnili Chodové, Králováci a svobodníci. Chodové byli pověřeni ochranou zemských hranic s Bavorskem, z čehož vyplývala určitá privilegia. Svobodníci a Králováci představovali skupiny, které nepodléhaly žádné vrchnosti, ale přímo panovníkovi. Z poddanských vrstev mezi nejmovitější patřila skupina sedláků, která disponovala více pozemky. Další skupinu představovali bezzemci (chalupníci a zahradníci), kteří povětšinou nevlastnili žádnou půdu a živil se převážně řemeslem. (Bůžek a kol., 2010, Grulich, 2007)

Život na venkově rozhodně nebyl jednoduchý a lidé zde žijící se museli vyrovnat s řadou útrap. Kromě každodenní těžké práce na polích svých i vrchnosti, se museli vyrovnávat s rozmary přírody, válkami a epidemiemi, které měli na agrární společnost drtivý dopad. Také občas docházelo k selským bouřím v důsledku nespokojenosti s vrchností. Nicméně tyto lokální vzpoury dokázalo vojsko vrchnosti hravě potlačit. Jako odstrašující příklady posloužili vůdci revolt, kteří byli bez milosti popraveni.

Důležitým aspektem venkova byly tradice, zvyky a pověřčivost, které dotváří lidovou kulturu. (Bůžek a kol., 2010; Grulich, 2007)

4 Člověk na okraji společnosti

Společenskou vrstvou, na kterou se podíváme podrobněji, jsou lidé na okraji společnosti, do které spadají většinou i osoby se zdravotním postižením. Je samozřejmé, že se lidé s postižením rodili ve všech společenských vrstvách, ale ne každá rodina či společenství dokázaly takového člověka zabezpečit a postarat se o něj. Důležitou roli hrálo i jakým postižením byl člověk stížen, ale o tom více v následující kapitole.

Lidé na okraji společnosti, nebo tzv. marginální vrstva, je poměrně různorodá a těžko vymezitelná skupina raně novověké společnosti. Daniela Tinková (2007, s. 190) popisuje osoby zařazené do této skupiny jako „*ekonomicky závislé, bez „práva a řádu“, nestabilní elementy bez stálého zaměstnání a s tendencí k neustálým přesunům a migracím.*“ Právě nestabilita, nezařaditelnost a proměnlivost jsou jedinými rysy, které osoby na okraji společnosti spojují. Himl (2013, s. 371) označuje za marginální vrstvu „*ty sociální skupiny, které zakládá rys, vlastnost či charakteristika, odlišující se od normy v některé z oblastí, jež jsou společensky považovány za fundamentální (vztah k životu, nadpřirozenu, k náboženské spáse či ke smrti, sexualita, tělesnost, zdraví, poměr ke společenským autoritám, majetek, způsob obživy či představa „řádného života“).*“ Tyto odlišnosti jsou obecně vnímány negativně a silně ovlivňují sociální existenci takto označených jedinců. Čili lze konstatovat, že se jedná o jedince, kteří se nějakým způsobem odlišovali od tehdejších obecně přijímaných norem, v důsledku čehož jimi společnost opovrhovala, a docházelo tak k jejich sociální exkluzi. (Tinková, 2007, Himl, 2013)

Co je myšleno oním okrajem společnosti? Termín je založený na představě společnosti jako jednoho celku, složeného z více vrstev a majícího své centrum i periferní oblasti. Okraj společnosti vytvářela sama společnost – její tradice a kultura utvářející zvykové právo, zejména pak její elita, přímo definující a vymáhající zákony. Tedy celá společnost určovala, co je správné a co je naopak za hranou. Z toho vyplývá, že hranice okraje lidského společenství není pevně stanovena, má tendenci se pohybovat na základě změny myšlení a priorit společnosti. (tamtéž)

Doba raného novověku je specifická snahami panovníků o upevnění absolutismu a centralizaci země. S tím souvisí i posilování státní a vrchnostenské autority nad lidmi a utváření represivních mechanismů zajišťujících poslušnost. Reformace způsobila užší spojení státu a církve, což zapříčinilo, že mnohé delikty řešené církevní mocí přešly do kompetence moci světské. To vše přineslo i větší kontrolu marginální vrstvy spojenou

se zvýšenou péčí o chudé a zejména kriminalizací chování považovaného za nepřipustné. „*Nástroje státní reglementace často pronikaly až do privátní sféry poddaných, včetně duchovního a mravního života. Víra a morálka šířené církví jsou doplňkovými prostředky k udržení kázně; proto dochází k zesílené kriminalizaci zejména náboženských a sexuálních deliktů, které dosud spadaly buď do kompetence duchovních soudů, nebo byly víceméně tolerovány.*“ (Tinková, 2004, s. 40)

Důležitou otázkou je, kdo se natolik odlišoval, že jej společnost vypudila. Jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, jedná se o poměrně různorodou skupinu osob, které se společnost více či méně stranila. Nutné je si uvědomit, že se mnohdy typy osob na okraji společnosti vzájemně prolínaly. V první řadě sem patří delikventi a zločinci, živící se kriminální činností. Další poměrně širokou skupinu představovali lidé bezectní. Bezectnost mohla být přivozena některými v očích veřejnosti „nečistými“ povoláními (např. kat), nebo si ji člověk přivodil sám svými skutky, způsobem vedení života (sebevražda, prostituce, kriminalita, apod.) či se jako bezectný již narodil (např. nemanželské děti). Dále se společnost měla obecně na pozoru před lidmi, kteří se odlišovali svým vyznáním, kulturou a etnikem (cizinci, nekatolíci, Židé, cikáni, apod.). V poslední řadě do marginální vrstvy spadaly osoby nepracující a žijící neusledlým způsobem života (např. tuláci, kočovníci, apod.). Součástí této podskupiny bývali i lidé, kteří nemohli pracovat v důsledku nemoci či postižení a jejichž přežití záviselo na pomoci okolí. (Tinková, 2007) Nyní se blíže podíváme na uvedené skupiny.

Zločinci, kteří se dopouštěli trestných činů opětovně a zločin se pro ně stal živobytím, „*často utvářeli svébytnou subkulturu, která se mohla odlišovat i vnějšími znaky – oděvem, jazykem, slangem.*“ (Tinková, 2007, s. 194) Mnozí z nich se stali součástí organizovaných band loupežníků a lapků, které se zaměřovaly na přepadávání pocestných, krádeže dobytka, snadno prodatelného zboží, peněz a šperků. Zločin byl brán v kontextu s hříchem, tudíž vymycování zločinnosti a pronásledování zločinců se považovalo za boj proti hříchu. Usvědčené zločince proto stíhaly mnohdy kruté tresty. Zločin v raně novověkém pojetí se stal záležitostí veřejnou a byl chápán jako narušení světského řádu posvěceného samotným Bohem. Trestní právo vycházelo z Desatera božích příkázání a mnohdy se na něj odkazovalo. (Tinková, 2007)

S ohledem na vývoj vztahu trestního práva vůči marginálním vrstvám rozčlenila Tinková (2004) raný novověk na tři období. První část se týká první poloviny 16. století až druhé poloviny 17. století a sama autorka jej označuje za „*zlatý věk ritualizovaných poprav*“.(Tinková, 2004, s. 37) Dochází zde ke zpřísnění trestního aparátu doplněného

o krutou represi, která měla na poddané působit odstrašujícím dojmem. Z počátku se moc soustředila na pacifikaci městského prostředí, poté přišel na řadu venkov. V našem prostředí se toto období spojuje s vnitřní nestabilitou vzniklou náboženskou nejednotností a hony na čarodějnice. (Tinková, 2004)

Druhá část - přelom 17. a 18. století se nese ve znamení ustálení absolutní moci panovníků, tudíž dochází k oslabení represe. Zároveň se objevují kritiky trestního aparátu a snaha reformování stávajícího systému. Poslední částí je 2. polovina 18. století, kdy dochází k naprostému oslabení trestního aparátu v důsledku tereziánských a josefínských reforem. Dosavadní trestní justice, jež značně využívala krutost a násilí, se začíná pod vlivem osvícenských myšlenek považovat za barbarskou. Souvisí to s krizí starého režimu a přerodem v novou etapu lidských dějin. (tamtéž)

„Do konce 18. století vládl relativní chaos ve výrazech označujících trestný čin a neexistovalo ani jasné a obecné vymezení, co to vlastně je.“ (Tinková, 2004, s. 121) První raně novověké trestní zákoníky zcela postrádaly logiku, systematickosti, jednotnost a hierarchii. Až 17. a 18. století přineslo snahu o lepší uspořádání jurisdikce. Jednotlivé zločiny se začaly klasifikovat a třídit dle závažnosti a charakteru zločinu, podle toho byl i vyměřen úměrný trestní postih. Rozeznávány byly zejména tři skupiny zločinů – proti Bohu a jeho majestátu, proti panovníkovi a státu a naposled proti mravům a osobám. Později ke konci 18. století docházelo k větší systematizaci trestního práva a podrobnější rozčlenění kategorií zločinů a deliktů. (Tinková, 2004)

Čest, osobní bezúhonnost a dobrá pověst zaujímaly v žebříčku priorit raně novověké společnosti vysoké místo, neboť zakládaly sociální status člověka. Bylo to *„předpokladem pro utěšené vztahy se sousedy, podmínkou pro úspěch v práci a zaměstnání, pro dobrou sňatkovou politiku či získání úřadu v městské nebo vesnické společnosti.“* (Dülmen, 2003, s. 7) Je pravdou, že čest byla závislá na ekonomické situaci a společenském postavení člověka, nicméně sama si držela velkou hodnotu. Její poškození či dokonce ztráta mohly vést k naprosté sociální izolaci a velmi těžce se člověk špatné pověsti zbavoval. O čest mohl člověk přijít sám svým nečestným jednáním, které bylo v rozporu s dobrými mravy (mnohdy se jednalo i o pouhé pomluvy) nebo vlivem svého povolání. Dülmen (2003) rozlišuje dle povolání nepočetné na tři skupiny. V první řadě se jednalo o tzv. nepočetné živnosti, které v očích veřejnosti byly nečisté, méněcenné a podřadné. Lze sem zařadit holiče, mlynáře, koželuhy, hrnčíře, lazebníky, apod. Další skupinu tvoří lidé neusedlí - kočovníci, kteří nabízeli drobné služby, nejčastěji ve formě zábavy. Kromě příležitostné práce se mnozí živili i žebrotou a krádežemi.

Spadají sem kejklíři, potulní umělci, prostitutky, mastičkáři, podomní obchodníci a podobně. Do poslední kategorie spadají osoby vykonávající řemesla ve veřejných službách, souvisejících se špínou, tresty a smrtí. Tato povolání byla nesmírně důležitá, nicméně v očích veřejnosti ztrácela veškerou počestnost a mnohdy budila i strach. Jedná se zejména o katy, rasy/pohodné, hrobníky, metaře, policejní a soudní sluhy. Kromě způsobu života a obživy se za bezectné považovaly i děti narozené mimo manželský svazek, svobodné matky, žebráci, Židé a Cikáni. (Dülmen, 2003)

Právě Židé a Cikáni tvořili specifické skupiny v raně novověké společnosti, které se lišili zejména svou kulturou a životním stylem. Cikáni byli neusedlý, kočovný národ, jehož pravlastí je, jak ukázaly moderní výzkumy, Indie. První zmínky o jejich přítomnosti v Evropě pochází z 11. století z Balkánu a Řecka, odkud se v průběhu staletí díky svému nomádkému způsobu života rozšířili po celé Evropě. Zpočátku je křesťanský svět přijal přívětivě, k čemuž napomohlo vyobrazení Cikánů jako poutníků. Velmi brzy však začali upadat v nemilost. Vyčítána jim byla zejména absence křesťanské víry a hodnot, před nimiž dávala cikánská společnost přednost magii a kouzlům. To podpořilo i tehdejší teorii o dábelském původu Cikánů, která jim zajistila pověst kacírů a pohanů.

V západoevropské části se dokonce projevovaly tendence zamezení přístupu k počestnému cechovnímu řemeslu i obchodu Cikánům, čímž se značně omezily možnosti obživy a trvalého usazení tomuto národu. Skupiny Cikánů tedy cestovaly po Evropě a nejčastěji se živily drobnými službami, bavením publika i drobnými krádežemi. „*To vyvolávalo stále ostřejší protiopatření ze strany domácího obyvatelstva. Situace se neustále zhoršovala a jejím negativním vyvrcholením byla krvavá diskriminace, která postihla západoevropské cikány.*“ (Hanzal, 2004, s. 22)

I samotná vrchnost, které se přičil neusedlý život Cikánů bez autority, podporovala jejich perzekuci formou různých nařízení. Docházelo například k vypovídání Cikánů z měst i zemí, vydávání zákonů proti tulákům a žebrákům, či dokonce ospravedlnění vraždění Cikánů. Mezi lidmi se šířily pověry o údajné spolupráci

Cikánů s Osmany, což ve spojení s krádežemi a kouzly vrhalo na národ velmi špatné světlo a nedůvěru.(Hanzal, 2004)



Obrázek 3 Varovná "cikánská" tabule z Nových Hradů, první polovina 18. století, nápis v překladu: „Toto je trest pro Cikány, vluzující se do země“ In.: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště České Budějovice, Státní zámek Nové Hradky, foto Pavel Himl

Židé, národ spojovaný s vinou za smrt Krista, to v křesťanské Evropě neměli nikdy lehké. Tinková (2007, s. 211) hovoří o jejich zvláštním statusu „*mezi vyvoleným a zavrženým i mezi ochranou a marginalizací*“ Společnost obecně se Židů stranila a mnohdy je vnímala jako nebezpečí. Tato nevraživost vycházela zejména z náboženských důvodů, zároveň židovští řemeslníci představovali konkurenci křesťanským řemeslníkům a cechům. Podporovaly ji i pověry a клеветы o židovských rituálech, spiknutích a podobně, které posilovaly atmosféru strachu. Přesto byla židovská komunita důležitá pro vládnoucí vrstvu. Mnozí panovníci ochraňovali židovské obyvatelstvo svými nařízeními, která garantovala nedotčenost Židů ze strany ostatních poddaných. V důsledku těchto nařízení většina židovského obyvatelstva žila v královských městech v oddělených čtvrtích tzv. ghettech, kde se panovnicko právo lépe prosazovalo.

„*V obdobích hospodářských, společenských a politických krizí, kdy byla královská moc oslabena, nemohla nebo nechtěla Židy chránit, se proti Židům soustředovala nespokojenost a agresivita mas.*“ (Pavlát a kol., 2005, s. 37) Na našem území, zejména v pohusitských dobách, se na úkor panovníka zvýšila moc šlechty a měst, čímž docházelo

k častému vyhánění Židů z měst. Ti se začali více usídlivat ve venkovských oblastech. Na druhou stranu ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století lze na našem území hovořit o jakémsi zlatém období židovství, neboť se Židům dostávalo řady privilegií ze strany panovnické moci a židovská komunita prosperovala. Naopak po skončení třicetileté války habsburští panovníci v rámci rekatolizace zastávali stanovisko snížení počtu židovského obyvatelstva v monarchii. Židé postupně přicházeli o svá privilegia, byli nuceni čelit antisemitismu ze strany královských úředníků, dokonce se i objevily zinscenované procesy, v nichž figurovali Židé, s cílem rozšířit ve společnosti antisemitskou náladu. Jeden z nejtvrdších protižidovských zákonů, tzv. familiantský zákon, prosadil Karel VI. s cílem rapidního snížení počtu židovského obyvatelstva. V rámci tohoto nařízení se v židovských rodinách mohl ženit pouze nejstarší syn, ostatní museli zůstat svobodní, nebo zemi opustit. Vrcholem všeho se stalo vypovězení Židů z monarchie na počátku vlády Marie Terezie, které panovnice po několika letech odvolala. Životní podmínky Židů zlepšila až vláda Josefa II., který svým tolerančním patentem z roku 1781 dal židovskému národu zcela nové možnosti. Patent zrušil například povinnost Židů nosit na oděvu židovské označení, dále poskytl Židům možnosti podnikat v odvětvích, které jim v minulosti byly zapovězeny (zemědělství,...), lepší přístup ke vzdělání, atd. Přesto však k úplnému právnímu zrovnoprávnění Židů a zrušení protižidovských nařízení došlo až v polovině 19. století s tím, že antisemitistické nálady ve společnosti nadále přetrvávaly. (Pavlát a kol., 2005)

Lidé neusedlí představovali poměrně různorodou skupinu osob, které spojovala absence domova a život v chudobě. Kočovníci se živili různými způsoby – bavením publika, drobnými jednorázovými službami, ale i žebrotou a mnohdy kriminální činností. Z toho důvodu se městská i venkovská společnost měla na pozoru před těmito lidmi s nejasným původem. Vrchnost v tomto zacházela ještě dále a svým nařízeními otevřeně bojovala proti neusedlým lidem. „*Tuláci a bezdomovci nemají dostatečný vztah k běžným společenským autoritám, vymykají se kontrole, ať už zdravotní, policejní nebo obecnímu či sousedskému "dohledu".*“ (Himl, 2007, s. 49) Potulka se v dobách raného novověku stala kriminálním činem, který byl často velmi přísně posuzován. Obecně se toulání chápalo jako nebezpečí pro společenské uspořádání.

Vzhledem ke značné chudobě populace se mnozí lidé uchýlovali k žebrání, ovšem není žebrák jako žebrák. Rheinheimer (2008) rozlišuje čtyři skupiny lidí stížených chudobou. První skupinu tvoří lidé bez podpory, kteří však žili ze dne na den a sebemenší problém (neúroda, válka, atd.) pro ně mohl znamenat katastrofu. K žebrání se tedy

uchylovali ve výjimečně v núzných případech. Do druhé kategorie patřili lidé, kterým byla podpora ze strany společnosti uznána, a dostávali pravidelně příspěvky na živobytí v podobě almužen. Dále lze do chudiny zařadit osoby, kterým i přes potřebu společnost nárok na almužny neuznala. Takovými lidem mnohdy nezbylo nic než se toulat a žít se jakýmkoliv možným způsobem. Poslední skupinou jsou lidé již narození v chudobě a bez domova.

Chudoba se v raném novověku značně vyostřila oproti předchozímu období. Je zaznamenán vyšší nárůst obyvatelstva, s čímž souvisí zúžení životního prostoru a úbytek možností pro práci. Často také docházelo k opakování tzv. hladových krizí, kdy v důsledku neúrody došlo k rapidnímu vzrůstu cen potravin natolik, že si je mnohdy nízké vrstvy obyvatel nemohly dovolit. Dlouhodobé hladové krize pak způsobovaly hladomory, v důsledku nichž zemřela hlady spousta lidí. Chudnutí také podporovaly četné války, v nichž bylo nutné zajistit výživu vojska na úkor obyčejných lidí. Propuštění vojáci z armád, mnohdy stížení zdravotním hendikepem z bojů, pak často rozšiřovali řady chudiny. (Rheinheimer, 2008)

Geremek – Šubrt (1999) hovoří o spojitosti epidemií s chudými vrstvami obyvatelstva, které se vlivem horších životních a hygienických podmínek šířily zejména mezi nižšími vrstvami obyvatel. Kromě toho se mnozí chudí stahovali z venkova, kde prakticky žádné péče neexistovala, do měst s vidinou lepších vyhlídek, čímž se počty žebráků ve městech navyšovaly. Epidemie vzbuzovaly strach z mas chudáků, který vedl k mnohým nařízením proti tulákům a žebračkům ve snaze zamezit šíření nemocí.

Z chudoby se stal celospolečenský fenomén, který bylo nutné začít řešit. Ve středověku neexistoval žádný ucelený systém sociální podpory, pouze některé církevní řády se věnovaly charitativní péči o potřebné a movitější věřící, v rámci hesla „Pomáhej bližnímu svému“ a ve snaze vykoupit svou duši od hříchu přispívali potřebným. „*Chudoba nebyla potírána plánovitým rozdělením almužen; kostely a kláštery rozdávaly, bez ohledu na míru potřeby, ve stanovených dnech určité množství ze svých zásob, pokud stačily.*“ (Rheinheimer, 2003, s. 71) S příchodem raného novověku se začalo upouštět od dobročinnosti, neboť „*příčina chudoby byla shledávána v zahálce a nedostatku vůle k práci.(...) Posun ve vnímání chudoby vedl k tomu, že etika práce začala být v období humanismu preferována před etikou daru*“ (Svoboda – Hyánek, 2012, s. 823) Zároveň se objevily první snahy o vytvoření sociálního systému podpory, který by zajistil pravidelný příjem již tak omezených zdrojů především těm, kdo je skutečně potřebují. Starost o chudé nyní přešla více do rukou místních úřadů

a samospráv, což souvisí s již zmíněnou potřebou zvýšené kontroly marginální vrstvy obyvatel.

Mezi žebráky se objevovali lidé, kteří byli skutečně odkázáni na pomoc okolí, ovšem tradičně se zde pohybovali i pochybné existence, tuláci, osoby neochotné pracovat a jiní tzv. falešní žebráci, kteří se snažili žebrotou si přilepšit. Odlišit skutečného žebráka od falešného bylo takřka nemožné. Mnozí z nich za účelem většího výdělku se shromažďovali v organizovaných bandách, které mnohdy neměli daleko ke kriminalitě, nebo používali děti. (Tinková, 2007, Rheinheimer, 2003)

Místní úřady na to reagovaly různými nařízeními, která měly eliminovat tyto nežádoucí vrstvy společnosti. Docházelo k vypovídání cizích žebráků a tuláků z měst, vytvářely se pracovní příležitosti pro nezaměstnané, staří a nemocní žebráci, neschopní se sami zaopatřit, obdrželi povolení žebrat, nebo byli umístěni do městských špitálů a útulků. „*Domovské právo* ¹ *posilovalo princip stálého pobytu, protože to byl jediný způsob, jak byrokraticky řešit problém zaopatřování chudých. Tím ale zároveň eliminovala všechny, kdo neměli žádný „domov“ (...) a pomáhala upevňovat jejich cizí identitu.*“ ((Rheinheimer, 2003, s. 103, Tinková, 2007)

Až do 18. století u nás představovaly špitály a vyhánění jedinou avšak nedostačující formu řešení problematiky žebroty. V polovině 16. století v anglickém Bridewellu byl založen první tzv. pracovní dům pro chudé. „*Obyvatelé domu tam měli najít práci, která by jim umožnila postavit se na vlastní nohy. Smyslem bylo „netrestat někoho za žebrání, ale postavit ho k práci, která je [pro některé lidi] často horším trestem než smrt.*“ (Brewster, 1894 in Svoboda – Hyánek, 2012, s. 828) Práce spočívala většinou v placených veřejných službách, které zajišťovala místní správa. Pro „notorické“ žebráky, odmítající se zapojit do pracovního procesu, byli určeny tzv. nápravné domy, kde i za použití drastičtějších metod nutili pracovníci své svěřence osvojit si pracovní návyky. Podobné instituce jako pracovní a nápravné domy, financované z dobročinných příspěvků, se rozšířily i do oblasti Německa a Beneluxu. (Svoboda – Hyánek, 2012)

I u nás v roce 1674 vzniklo podobné donucovací zařízení pro problémové tuláky a zahaleče na Starém Městě pražském, nicméně se již od počátku vyrovnávalo

¹ „*Domovské právo spojovalo osobu s obcí - osoba měla nárok na nerušený pobyt v obci, právo na chudinské zaopatření a zaopatření ve stáří.*“ Dostupné online

<http://www.hodkovice.cz/redakce/tisk.php?lanG=cs&clanek=90363&slozka=55762&xsekce=55767&>

s finančními a kapacitními potížemi. Zdejší svěřenci žili v nuzných podmínkách. Instituce měla takřka vězeňský charakter, obyvatelé domu byli nuceni vykonávat těžké podřadné práce a strava měla zajistit pouze základní existenční potřeby.

Změnu v řešení otázky žebroty přinesly až reformy Josefa II., které zcela reorganizovaly chudinskou péči. Velká část zrušených klášterů a církevních budov poskytla prostory novým špitálům, ústavům, sirotčincům, chudobincům a jiným podobným zařízením. Péče v těchto nových institucích byla více specializovaná na konkrétní cílové skupiny (děti, staří lidé, mrzáci, blázni, apod.), což znamenalo počátek zkoumání těchto osob, které vedlo k prvním pokusům o socializaci, rehabilitaci, výchovu a vzdělávání v následujícím 19. století.

K problematice chudoby a žebroty se vyjadřovaly i mnohé osobnosti té doby. Z jejich názorů je patrné, že reforma byla nutná. Svoboda – Hyánek (2012) například zmiňují spis *Utopia* od Thomase Morea. Autor v díle pojednává o zcela ideální společnosti, mezi jejími hlavními prvky je všeobecná pracovní povinnost pro všechny obyvatelé a předcházení zahálce. *Lidu takovéhoho způsobu života se nutně musí dostávat hojnosti všech potřeb, a protože se tento blahobyť rovnoměrně rozdělí na všechny, není divu, že nikdo nemůže být chud'asem nebo žebrákem.* (More, 2019, s. 74 -75) O osoby, které se do práce nemohou zapojit např. v důsledku hendikepu, se společnost postará.

Martin Luther kritizoval katolické dobročinné aktivity. Dle jeho myšlenek dobré skutky v podobě almužen a darů nemají žádný vliv na spásu duše, důležitá je pouze víra v Krista. Luther odsuzoval i samotné žebrání a to nejen u chudých, ale i u žebravých církevních řádů, pro něž almužny a dary představovaly jediný příjem. Podle samotného reformátora „není žádná jiná činnost, v níž by podvody a lumpárny byly tak rozšířené, jako při žebrání.“ (Geremek, 1997, s. 183 in Svoboda – Hyánek, 2012, s. 824) Svými výstupy Luther apeloval na vrchnost, aby bylo žebrání omezováno, nejlépe zakázáno, nicméně nepopíral, že se mezi žebráky vyskytují potřební lidé, kteří se bez pomoci neobejdou. V tomto případě kazatel požadoval vytvoření sociálního systému spravovaného lokálními samosprávami ve spolupráci s církevními představiteli. Podpora měla být určena výhradně pro usedlíky a osoby, které byly odkázané na pomoc druhých a zcela vylučovala tuláky, podvodníky a zahaleče. I přesto však almužny měly zastávat pouze existenční minimum. „*Chudé stačí podporovat tak, aby neumírali hladem nebo zimou.*“ (Geremek, 1997, s. 180 in Svoboda – Hyánek, 2012, s. 824)

Lutherova idea se ujala v luteránských zemích, kde se pomalu a postupně formovala odpovědnost státu za sociální zabezpečení chudých. Almúžny byly z počátku

nahrazeny obecními pokladnami a dobročinnými sbírkami pro chudé. *Luteránský systém zabezpečení chudých byl sekularizovaný a centralizovaný, obecní příspěvky se postupně vyvinuly v chudinské daně, byly vybírány a rozdělovány laickými správci.* (Svoboda – Hyánek, 2012, s. 824 - 825)

Podobný názor ohledně přenesení péče o chudé na státní instituce sdílel s Lutherem i španělský katolík Juan Luise Vives. Ten chápal chudobu jako nemoc, která se lidstva drží již od vyhnání z ráje a na níž je lékem dobročinnost. Problémem jsou ovšem falešní žebráci, kteří jsou schopni uživit se sami. Sociální péče má být dle něho v rukou městské správy, která odpovídá za spravedlivé rozdělení darů podle potřeby. „*Chudí potřebují, aby se jimi někdo zabýval, a to nejen proto, že část lidstva se stává ke škodě společného dobra neužitečnou, ale i proto, že jsou nositeli epidemií, kradou, dopouštějí se loupeží a oddávají se prostituci.*“ (Vives, 1999 in Svoboda – Hyánek, 2012, s. 825 – 826) Ovšem ani Vives neopomíjí důležitý aspekt práce v kontextu s chudobou. Ve svém traktátu *De subventione pauperum* (1526) rozdělil chudé do tří skupin podle ochoty a možnosti chudých zapojit se do pracovního procesu. První skupinu tvoří osoby, které mohou pracovat, avšak to odmítají. Ti měli dostávat menší přiděl potravy, a tím byla vyvíjena snaha donutit je pracovat. Do druhé skupiny patřili nezaměstnaní, kteří se však chtěli zapojit do pracovního procesu. Stát má povinnost těmto lidem práci zajistit. Poslední jsou lidé, kterým zdravotní stav brání pracovat. Těm měly být přiděleny obecně prospěšné práce nebo skončili v špitálech a útulcích. Vivesovy myšlenky si získaly značný ohlas v celé Evropě, zejména značně inspirovaly reformu chudinského práva v Anglii.



Obrázek 4: Pieter Bruegel - Žebráci (1586)

5 Lidé s postižením v době raného novověku

V předchozí kapitole jsme si vytvořili představu o společenské vrstvě osob na okraji společnosti, jejíž součástí byla i velká část jedinců s postižením. Nyní se konečně dostáváme přímo k osobám s postižením.

5.1 Názory na zdravotní postižení

„Postižení je konstruovaná kategorie, která nabývá významu prostřednictvím komplexního souboru kulturních, politických a mytologických kritérií, jež „postižené“ osoby definují jako nadbytečné, nakažlivé, škodlivé i bezmocné“ (Shildrick, 2011, s. 194) Samozřejmě důležitou roli hrál druh postižení, jeho rozsah, nápadnost, společenské postavení člověka s postižením a zachovaná míra samostatnosti. *„Zdravotní postižení jakožto úkaz zhusta viditelný a nápadný vždy poutalo pozornost lidí jevově nepostižených a bylo předmětem zvláštní ostražitosti všech vrstev společnosti vůči nositelům těchto defektů.“* (Titzl, 2002, s. 61) Nejvíce pozornosti se ovšem dostávalo osobám, které se výrazněji odlišovaly svým vzhledem a chováním – osoby s tělesným a těžším mentálním postižením, dále osoby s poruchami chování a narušenou psychikou.

Lidé s omezením hybnosti budili obrovský rozruch zejména v případech, kdy utrpěli zjevné tělesné deformace, které výrazně zasahovaly jejich do vzhledu. Mnohdy byli označováni jako zrůdy, vymykající se přirozenému řádu a budící více strach a odpor nežli soucit. Podle Komenského (Kopřiva, 2012, s. 338) *„u lidí se za zrůdné považují: zaprvé hermafroditi, kteří se narodili s oběma pohlavími; potom ti, jimž schází či přebývá nějaký úd nebo mají nějaký úd deformovaný; tuto skupinu je možno rozšířit o kolosální giganty a malé trpaslíky (spithameu).“* S tím souvisí i značná pověřivost, zakořeněná mezi lidmi. Obyčejní lidé žili v přesvědčení, že postižení či vada je známkou bezbožného a zlého původu dítěte, či že je to trest seslaný na rodinu Bohem za její hříchy. (Jeřábková, 2013)

Elena Babich (2018) zmiňuje ve svém článku postavu Thomase Schweickera, který žil v letech 1540–1602 v oblasti dnešního Německa. Narodil se bez horních končetin, což můžeme považovat za zjevný důsledek vrozené vady, a veřejnost ho vnímala jako monstrum, jež předznamenávalo blížící se válku. Kromě Schweickera článek zmiňuje i osoby, které zjevně trpěly nějakými hormonálními poruchami, které způsobily nadměrné ochlupení jejich těla. I v těchto případech značně působila

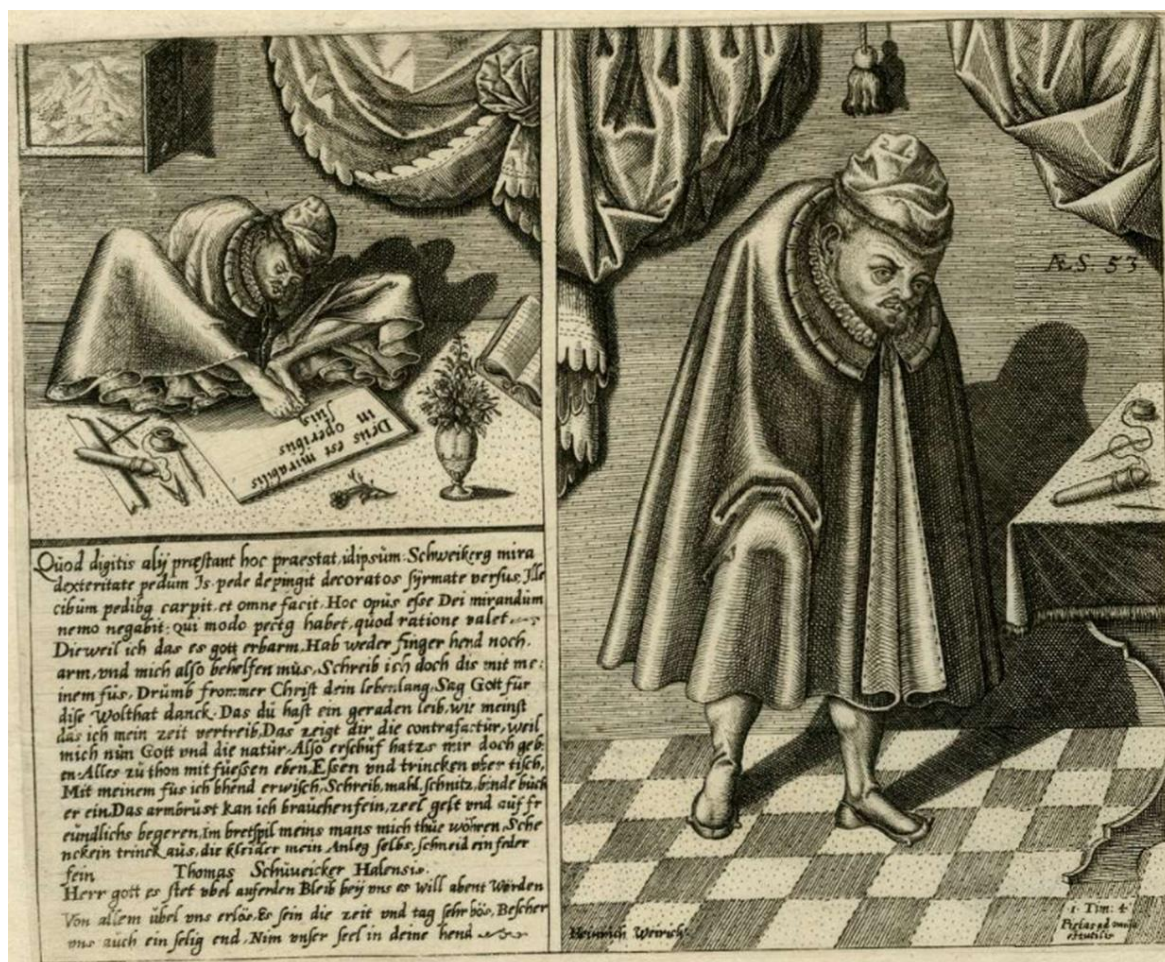
pověřivost lidí a zmíněné osoby se považovaly za monstra, vlkodlaky či v případě žen s plnovousem za mýtické hermafrodity či osoby třetího pohlaví. (Babich, 2018)

Velmi často se mezi lidmi šířily představy o postižení v kontextu s Bohem a ďáblem. Zjevné projevy duševního onemocnění se pokládaly za důkazy, že byl dotyčný člověk posednut démony či samotným ďáblem. Slovy lékaře Daniela Sennerta (1572–1637) „*jestliže se v deliriu objevuje mnoho podivných věcí, jestliže nemocní propadají zoufalství, poškozují sebe, škodí svému okolí nebo jsou rozněcováni k bezbožnosti a rouhání, to vše pochází od ďábla. Posedlí démony zvracejí také různé podivné předměty, olovené hřeby nebo různé živočichy, kteří se nemohli zrodit v nemocném.*“ (Šedivec, 2007, s. 138) Takto lidé označení jako posedlí se dostávali do péče teologů, kteří pro jejich léčbu používali exorcismus. Součástí léčebných praktik bylo i věznění, kruté způsoby léčby, mnohdy končící smrtí posedlého. Nicméně soucit tyto osoby nevzbuzovaly téměř žádný, neboť se obecně soudilo, že za svůj stav sami nesou díl viny. (Šedivec, 2007)

Mnozí autoři odborné psychiatrické a speciálně pedagogické historiografie spojují zejména osoby s dušením onemocněním a poruchami chování s čarodějnickými procesy v 16. a 17. století. Společnost v čele s inkvizicí cíleně pátrala po osobách (zejména ženách), které údajně byly ve spojení s ďáblem. V rámci těchto procesů zemřelo velké množství nevinných lidí. V kontextu s osobami s postižením však musíme mít na paměti, že procesy nebyly cíleně zaměřeny proti nim. Dobová představa čarodějnic a čarodějů vypovídá, že takto označení lidé museli vstoupit do svazku s ďáblem dobrovolně a vědomě za účelem přilepšení či zisku moci. Na druhou stranu vyšinutí se považovali za nedobrovolně posedlé, tudíž nebyli cílovou skupinou inkvizitorů v honu na čarodějnice. V pozdějším 18. století stanovil tereziánský zákon o čarodějnických procesech, že „*skupina lidí, u nichž udánlivé čarodějnictví bylo důsledkem „melancholie“, duševní nemoci, neměla být trestána. Jestliže šlo o „úplného blázna“, měl být odvezen do blázince, lehčeji nemocní do nemocnice.*“ (Kočí, 1973, s. 160) 18. století a rozmach osvícenských myšlenek rázně omezily boj proti čarodějnictví. (Kočí, 1973; Šedivec, 2007)

Dochované záznamy vypovídají, že docházelo ke značné perzekuci osob s postižením, nicméně nutno podotknout, že postižení budilo i zároveň skrytou fascinaci. Někteří mrzáci dokázali využít svého hendikepu k obživě. Například již zmíněný bezruký Thomas Schweicker. I přes své postižení se dokázal o sebe postarat, neboť se naučil nahradit své ruce nohama. Za pomoci dolních končetin dokázal

manipulovat s předměty, jíst a pít, dokonce i psát. Tyto schopnosti následně předváděl veřejně za peníze, což mu přineslo značnou popularitu. Proslavil se natolik, že jedno ze svých představení předvedl před císařským dvorem Maxmiliána II. na žádost samotného císaře. (Babich, 2018)



Obrázek 5: portrét Thomase Schweickera od Heinricha Weiricha (1594) In.:
https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1862-0208-200

Dalším faktem, svědčícím o fascinaci postižením, je popularita výtvarného ztvárnění osob s postižením v 16. a 17. století. Oblíbené byly zejména obrazy s vyobrazením osob s tělesnými deformacemi, které představovaly žádané exempláře manýristických sbírek. Obrazy měly kombinovat prvky komičnosti a hrůzostrašnosti, tudíž mrzáci se zde vyobrazovali nejčastěji jako baviči na jarmarcích, předvádějící svůj vzhled. Tento tzv. groteskní realismus zaujal širokou veřejnost, zejména pak vzdělance, šlechtu i panovníky. Příznivci manýrismu studovali přírodu za účelem se jí vyrovnat či ji dokonce předčit. Z toho důvodu docházelo i k vyobrazování

postižených ve dvorském prostředí v šlechtických oděvech. Takovéto obrazy měly poukázat na to, že člověk dokáže zkrášlit výtvar přírody a tím ji i ovládnout. (tamtéž)

Co se týče smyslových postižení, společnost je přijímala o něco lépe. Opět důležitou roli hrál rozsah postižení a míra sebeobsluhy a samostatnosti postižených jedinců. U osob se sluchovým postižením bylo v oblasti komunikace se společností rozhodující, zda se jejich defekt rozvinul v prelingválním období či až v průběhu času. Život lidí, kteří trpěli částečným postižením sluchu nebo sluch ztratili během svého života, se nemusel tolik lišit od životů intaktních lidí. Sluchové postižení nepředstavovalo tak závažný hendikep, aby se člověk nemohl zapojit do pracovního procesu. Mnoho neslyšících pracovalo, dostalo se jim vzdělání, oženili či vdali se, měli rodiny a mnozí se se svým stavem vyrovnali. Na druhou stranu se mnohdy stávali terčí nejapných vtipů, zesměšňování i podvodů. (Cockayne, 2003)



Obrázek 6 Detail obrazu *The Cockpit* (1759) od Williama Hogartha znázorňující nedoslýchavého muže bavícího se se svým společníkem In.: <https://www.digitalcommonwealth.org/search/commonwealth:vx021w43b>

Osoby s prelingválním postižením sluchu měly značný hendikep v komunikaci a obecně se označovaly jako němé. Před koncem 18. století, kdy ještě neexistoval žádný ucelený systém znakové řeči, se tato skupina neslyšících dorozumívala především primitivním souhrnem hlasu, gest a znaků. Tendence srovnávat inteligenci

s řečí v tomto případě vedla mnohdy k tomu, že se němí - neslyšící považovali za méně inteligentní. V Anglii v 18. století dokonce platilo, že osoby němé s vrozenou hluchotou byly označeny jako idioti a nevztahoval se na ně trestní zákon, neboť se předpokládalo, že nejsou schopny pochopit, co je zakázané. Na druhou stranu pokud by se prokázalo, že si dotyčný plně uvědomoval, co činí, měl být souzen stejně jako zdravý člověk. S tím souvisí i právní důsledky, které postihovaly zejména neslyšící z vyšší společnosti. Dotyčnému mohlo být odebráno právo prvorozeného a s ním související dědické a vlastnické právo. Přesto však se jim dostávalo vzdělání a kvalitnější péče, nežli neslyšícím narozeným v chudém prostředí. (Cockayne, 2003)

Prostí lidé se sluchovým postižením byli povětšinou závislí na rodině či komunitě, ve které žili. Kvalita jejich života se odrážela v jejich osobním přístupu (ochota pracovat, intelekt, apod.), v možnostech rodiny/komunity (finanční zabezpečení, podpora, atd.) i v prostředí, ve kterém žili. Tato závislost samozřejmě udržovala jedince s postižením v naprosté nejistotě, ve znamení všudypřítomné smrti jejich opatrovatelů a neustále hrozilo, že půjdou o žebrácké holi. Názory na osoby s narušeným sluchovým vnímáním se různí a podobně jako v naší společnosti je ovlivňují zkušenosti, které s nimi člověk zažil. Postižení vzbuzovalo u mnohých lítost a soucit, vzhledem k množství podvodníků vydávajících se za neslyšící i značnou nedůvěru a ostražitost. Ať byly názory na jedince se sluchovým postižením jakékoliv, obecně se považovali za právoplatné členy společenství bez nijak vyostřeného ostrakizování. (tamtéž)

Osoby se zrakovým postižením měly oproti těm se sluchovými defekty v chudém prostředí značně omezenější pracovní možnosti a většinou byly odkázány na pomoc okolí. Poškození zraku v raném novověku bylo způsobeno nejčastěji nemocí či úrazem, mohlo být ale také způsobeno záměrně jako znamení trestu. Dle názoru Komenského *„poruchy očí (oculivitia) jsou tři: 1. nevidění; 2. slabé vidění; 3. nesprávné vidění, tj. něčeho jiného, než co je, nebo jinak. Podle první se lidem říká slepí, podle druhé slabozrací, podle třetí šeroslepí. První vzniká z poškození orgánu (corruptioneorgani), druhá z umenšené zrakové schopnosti (imminutavisivafacultate), třetí od nějaké špatné šťávy přelité přes zřítelnici.“* (Kopřiva, 2012, s. 343) Samozřejmě v dobách raného novověku neexistovala žádná ucelená klasifikace ani terminologie postižení.

V souvislosti s falešnými žebráky si slepci vytvářeli v italských městských státech vlastní bratrstva a společenství, jejichž členové se vzájemně podporovali v tíživých

situacích. Pouze členové těchto spolků mohli žádat o almužny, v čemž opět můžeme spatřit tendenci raně novověké společnosti kontrolovat a regulovat nižší vrstvy žebráků. (Carnelos, 2016)

O osobách se zrakovými deficity se často tvrdilo, že v důsledku jejich hendikepu získali jako kompenzaci výjimečné, někdy až nadpřirozené schopnosti. Pro mnohé žebračky byl z hlediska obživy důležitý jejich hlas. Nevidomí i slabozrací byli oblíbenými řečníky a recitátory (především v kostelech, u soudů, při veřejných představení, apod.), v dobových záznamech jsou často opěvovány jejich hudební a básnické schopnosti, včetně dobré paměti. Kromě toho se postavy slepců často mystifikovali. Rozšířila se představa jakéhosi „vnitřního oka“, které umožňuje vidět nevidoucímu mnohem dále než běžnému člověku, a způsobila, že mnozí lidé věřili ve všestekné schopnosti slepců a chodívali k nim za peníze pro radu. (tamtéž)



Obrázek 7: Pieter Bruegel starší - Kresba slepého žebráka In.: <http://previous.bildindex.de/bilder/mi09888f05a.jpg>

Na přelomu 17. a 18. se problematice osob se zrakovým postižením věnovali filosofové John Locke, George Berkley, William Molyneux a později i Denis Diderot. „Molyneux, Locke i Berkeley (...) upozornili, že na myšlenkové pochody lidí nevidomých od narození i později osleplých nelze implantovat měřítka lidí vidomých.“ (Titzl, 1999, s. 71) K tomuto závěru dospěli za pomoci hypotézy o člověku s vrozenou slepotou, kterému se náhle zrak vrátí. Takovýto člověk celý svůj život vnímal veškeré předměty hmatem, na jehož základě si o nich utvářel jistou představu.

„Slepý člověk by na první pohled nemohl s jistotou říci, co je koule a co krychle, kdyby je pouze viděl.“ (Berkley, 1709 in Titzl, 1999, s. 68)

5.1.1 Lodě bláznů

V souvislosti s lidmi, označenými jako blázni či šílení, nelze opomenout lodě bláznů neboli Narrenschiff. V podstatě se jedná o poměrně nejasnou záležitost. Motiv lodě, jejíž posádku tvoří blázni, nám pozdně středověká a renesanční kultura převzala z antiky. Satirická báseň Sebastiana Brandta poukazuje zejména na špatné lidské vlastnosti a skutky, které chápe jako bláznovství. „Nalod'uje na své pomatené plavidlo a odsuzuje ke společné odysei bez rozdílu všechny lidi.“ (Foucaut, 1993, s. 13)



Obrázek 8: Hieronymus Bosch, *Lod' bláznů* (1490 – 1500) In.: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Lo%C4%8F_bl%C3%A1zn%C5%AF_\(obraz\)#/media/Soubor:Jheronimus_Bosch_011.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Lo%C4%8F_bl%C3%A1zn%C5%AF_(obraz)#/media/Soubor:Jheronimus_Bosch_011.jpg)

Básní se inspiroval malíř Hieronymus Bosch, který namaloval stejnojmenný obraz, v němž vyznává kritiku své doby. Z toho důvodu se mnozí odborníci domnívají, že se nejedná o historický fakt, ale o uměleckou nadsázku, alegorii. (Černoušek a kol., 1994)

Toto tvrzení zpochybnil Michel Foucault, podle něhož plavidla naložená bláznů se skutečně plavila po velkých říčních tocích od města k městu v oblasti Vlámka a

Porýní. Pomatení se stávali pro města zátěží, tudíž se využívala tato možnost, dostat je z města pryč. Posádka vysadila blázna daleko od města, aby se nemohl vrátit zpět. Tento akt obsahuje i jistou symboličnost. Voda jako živel se odedávna spojovala s šílenstvím. Foucault (1993, s. 12) zde zmiňuje motiv *„duše-bárky, opuštěné na nekonečném moři touhy, na úhoru starostí a nevidomosti, mezi falešnými odlesky vidění, uprostřed pošetilosti světa - bárky vydané na pospas obrovskému šílenství moře, jestliže neumí zapustit pevnou kotvu víry nebo napnout své duchovní plachty, aby ji dech Boží zavedl do přístavu.“*

5.2 Výchova a vzdělávání osob s postižením

Renesance, humanismus a především následující doba osvícenství s sebou přinesly nový pohled na svět a člověka samotného. Stejně tak se i mezi vzdělanějšími vrstvami objevují nové názory na jedince s postižením. Rozvoj vědeckých poznatků a pokles autority církve umožnil přestat vnímat jedince s postižením jako posedlé, monstra, zlá znamení a podobně. Postižení se začalo zkoumat z hlediska různých vědeckých disciplín, včetně problematiky výchovy a vzdělávání. Lze konstatovat, že doba osvícenství sebou přinesla prvo počátek speciální pedagogiky jako oboru.

5.2.1 Názory osvícenských filosofů

Jednou ze základních principů osvícenské filosofie je otázka poznávání a lidského rozumu. Anglický filosof John Locke (1632–1704) zastával názor, že základem lidského poznání jsou zkušenosti, zakládající se na smyslových vjemy, které člověk získává během života. Dle jeho teorie se člověk rodí jako nepopsaný list papíru (tzv. tabula rasa) a veškeré své znalosti a dovednosti získává během života. Z toho vyplývá, *„problémy s poznáváním (vnímáním, rozlišováním, srovnáváním a vzpomínáním) bude mít člověk postrádající inteligenci, a také člověk, jehož smysly nebudou plně funkční.“* (Titzl, 1999, s. 66) Osoby slabomyslné Locke řadí na úroveň mezi člověkem a zvířetem s tím, že stav těchto lidí se ani nezlepší ani nezhorší, tudíž je jejich edukace zbytečná. Ohledně osob se smyslovým postižením, jako již bylo zmíněno, Locke společně s dalšími filosofy upozornil na jejich odlišné myšlenkové pochody. Mimo to Titzl (1999, s. 71) u Locka spatřuje počátek zdůrazňování *„multisenzoriálního vnímání pro reedukaci lidí se smyslovým postižením.“*

Co se týče tělesného postižení, Locke se zde drží své obecné zásady vyhledávání a rozvíjení individuálních schopností jedince. Vada či nemoc má být kompenzována více rozvinutými dovednostmi a nadáním jedince, které mu umožní zapojit se do běžného života a práce. Důležitou roli zde hraje vychovatel, který má za úkol onu dovednost najít, rozvíjet a přimět svého svěřence k činnosti. I přes postižení by člověk neměl podlehnout zahálce. Locke se též věnoval otázce dětí ohrožených sociálně kulturním prostředím. Musíme si uvědomit, že v době raného novověku se dětem chudiny nedostávalo nijak zvlášť vzdělání. Tyto děti zpravidla zůstávaly přibližně do 14 let doma, kde pomáhaly rodičům a mnohdy podléhaly zahálce. Locke navrhoval zřízení speciálního typu škol pro chudé děti od 3 do 14 let. Děti zde měly osvojit základní vzdělání (čtení, psaní počítání, náboženství) a zejména pracovní návyky. Místní řemeslníci si pak v těchto institucích mohli vybírat své učně. Myšlenky Johna Locka byly na svou dobu jednoznačně revoluční. (Titzl, 1999)

Denis Diderot se zabýval problematikou osob se zrakovým postižením. Ve svém spisu, jehož název lze přeložit jako Listy o slepých k ponaučení vidoucích, popisuje setkání se třemi nevidoucími osobami, pravděpodobně z vyšší společnosti. Na základě svých pozorování si všiml mnoha jejich pozoruhodných schopností, které jim kompenzovaly ztrátu zraku. Diderota zaujalo zejména setkání s nevidoucím matematikem, profesorem na Cambridgeské univerzitě Nicholasem Saundersonem, který používal speciální tabulku se špendlíky pro výpočty. Toto zařízení podnítilo Diderota k úvahám o vytvoření systému hmatových znaků určených pro nevidomé a hluchoněmé, kteří vinou komunikační bariéry jsou zcela zanedbáváni. (Titzl, 1999)

5.2.2 Jan Ámos Komenský

Jana Ámose Komenského (1592–1670) můžeme bezesporu považovat za člověka, který předčil svou dobu, jehož názory v pedagogice jsou stále aktuální a my se k nim obracíme i v současné době. Svůj odkaz Komenský zanechal i ve speciální pedagogice, kde jsou jeho zásady v podstatě platné dodnes. Z jeho spisů vyplývá, že se ve své učitelské praxi setkal s žáky se zdravotním postižením a byl si dobře vědom odlišného přístupu vůči nim. Komenský zastával názor, *„že všichni, kdož se narodili lidmi, mají přirozené právo stávat se výchovou lepšími, poněvadž i u těch, co se narodili slepými, hluchými a zaostalým, je vždycky někudy poskytnut přístup k rozumné duši.“* (Titzl, 2000, s. 92)

Kopřiva (2012) zmiňuje Komenského pozoruhodně dobrou znalost tehdejších poznatků anatomie a fungování lidského těla. Myslitel považuje obecně za nemoc „*porušení jsoucna v nějaké jeho části*.“ (Kopřiva, 2012, s. 330) Následně dělí nemoc dle jejího charakteru a způsobu vzniku na *porušení celistvosti* v důsledku vnějšího zásahu (úraz, amputace,...) a *neúměrnost štáv* uvnitř těla. Komenský si však též uvědomuje, že postižení není totožné s nemocí a v průběhu času vymezil termín nedostatek, pod kterým si lze představit postižení, vadu, funkční i strukturální poškození orgánu a podobně. Nedostatek Komenský dále členil na vrozený, získaný a skrytý, jinak také nedostatek vnitřní a ústrojný. Kategorie ústrojného nedostatku je trvalá a nevyléčitelná, tudíž jeho náprava spočívá v „*učení a rozvinutí jiných sil za pomoci činnosti vlastního ducha a vnější podpory*.“ (Kopřiva, 2012, s. 355) Slovy současných odborníků bychom mohli hovořit o principu kompenzace a rehabilitace. Jakožto pedagog Komenský využíval tyto znalosti anatomie a fungování lidského těla ke zkoumání vad a poruch a jejich následné nápravě.

Co se týče žáků se smyslovým postižením (sluchové a zrakové), z Komenského děl vyplývá, že neměl s nimi žádnou osobní zkušenost ve výuce. Ve svých spisech uvádí názory jiných myslitelů a sám uvažuje nad možnostmi a způsoby výuky. Například u žáků se zrakovým postižením zmiňuje Quintiliánův nápad vyrýt písmena hlouběji do tabulky, jejichž rysy by měli žáci opisovat, dokud se z paměti nenaučí tvar písmene. Pokud jde o žáky se sluchovým deficitem, zaměřil se Komenský na otázku, jak je naučit mluvit a porozumět mluvené řeči. Všímá si zde tendence neslyšících pokoušet se odezírat a zastává názor, že „*hluší mohou vnímat zvuky jiným způsobem*.“ (Kopřiva, 2012, s. 348)

Komenský se ve své učitelské praxi setkal s dětmi, které nejevily příliš velké učební nadání. „*Hlavy zabedněné a smysly tupé si vyžadují nepřetržitou práci a stále opakování*.“ (tamtéž) Nicméně ani tyto děti by neměly být ze vzdělávacího procesu vyčleněny. Komenský přirovnává takovéto žáky k stromům, které nesou pozdní ovoce a lépe snáší mráz. „*Povahy tupé méně snadno chápou, ale i méně snadno zapomínají to, co jednou pochopily, zatímco ty, které jsou chápavější, leckdy zaměňují jedno za druhé*.“ (tamtéž)

5.3 Péče o osoby s postižením v raném novověku

V předchozí kapitole jsme si již vysvětlili principy sociální péče o chudé. Podpora osob se zdravotním postižením spočívala zejména v povolení žebrání, které bylo udělováno pouze místním obyvatelům, kteří se nedokázali sami o sebe postarat. Druhou možností bylo umístění postiženého do špitálu.

5.3.1 Špitály

Špitály představovaly po dobu raného novověku nejdůležitější zdravotnická a sociální zařízení. Existovaly již ve středověku, nejčastěji při klášterech, ale od poloviny 15. století se jejich počet rapidně zvýšil. Špitální nadace začala zřizovat i vrchnost, panovník či jiní bohatí mecenáši z řad měšťanů (jednotlivci i korporace). Špitální zařízení, zejména z počátku svého fungování, vyžadovaly velkou finanční podporu. Základní jmění ve formě hmotného i nehmotného majetku daroval zakladatel instituce. Tyto dary mohly být doplněny o různá privilegia a úlevy. Přesto však někdy ani tato opatření nedostačovala a chudší špitály se musely příležitostně uchýlovat k žádostem o a dobročinné dary či pořádali sbírky. (Svobodný – Hlaváčová, 1999)

„Správa a organizace špitálu ta závisela primárně na vůli fundátora, který je buď vykonával přímo, nebo svěřoval jejich výkon klášteru, speciálnímu bratrstvu či městské radě.“ (Svobodný – Hlaváčová, 1999, s. 19) Zpravidla za chod špitálu zodpovídal jmenovaný správce, který měl na starosti veškerý personál. Na počátku sledovaného období ošetrovatelský personál nedisponoval žádným odborným vzděláním či školením. Zpravidla roli ošetřovatelů přebíraly starší ženy a zchudlí měšťané, kromě nich do špitálů mohli docházet lékárníci, lazebníci i lékaři. Nutno podotknout, že lékařská věda na počátku raného novověku byla založena převážně na teorii a experimentech, tudíž nepřinášela výraznější pokroky v léčbě. (Svobodný – Hlaváčová, 1999, 2004)

Klientelou špitálů byli lidé slabí a nemocní, konkrétně se jednalo o osoby odkázané na pomoc druhých v důsledku chudoby, zdravotního postižení či nemoci a věku – staří lidé a sirotci. Velký problém, který limitoval špitální péči, představovala kapacita. *„Péče o nemocné ve špitálech se z větší části dlouho nelišila od péče o ostatní chovance a vedle poskytnutí útulku a stravy nešla dále než za ošetření a obvázání ran, podávání utišujících a desinfekčních prostředků, převážně rostlinného původu, nebo pouštění žilou.“* (Svobodný – Hlaváčková, 1999, s. 23) Každý špitál měl nastavený

denní režim, mimo jiné zahrnoval povinnou bohoslužbu, úklid a hygienu. Přesto však čistota a pořádek rozhodně nepatří mezi přednosti špitálů

Podmínky, ve kterých chovanci špitálů živořili, nebyly kdovíjak příjemné. Tinková (2007) hovoří o nedostatku potravin, které mnohdy bývaly i zkažené, o zápachu, linoucím se ze slámy a kobek, ve kterých chovanci přebývali a podobně. Kromě hladu se ve špitálech lehce šířily nemoci a to i přes opatření, že viditelně nakažení lidé se do špitálů nepřijímali. Pro osoby stížené nakažlivým onemocněním (lepra, syfilis, mor, apod.) se zřizovala izolovaná zařízení, mnohdy mimo lidská obydlí, aby se zabránilo šíření nemoci (Rheinheimer, 2003) Na přelomu 16. a 17. století se rozšířil fenomén péče o potřebné v režii církevních Řádů milosrdných bratří a alžbětinek, které zakládaly více specializovaná zařízení podobající se prvním nemocnicím. Stále však platí, že jsou tato zařízení spravována církevními řády či městskými úřady. (Svobodný – Hlaváčová, 1999)

Od poloviny 18. století se objevuje ze strany panovníků tendence o sjednocení organizace zdravotnické a sociální péče. „*Osvícenští panovníci se snažili v duchu různých populacionistických teorií najít návod ke zvýšení počtu svých poddaných a zlepšení jejich zdravotního stavu.*“ (Svobodný – Hlaváčová, 1999, s. 46) Reformy zdravotnictví Josefa II. stanovily jednotné zásady pro budování centrálních zdravotnických zařízení, z nichž jsou v kontextu osob se zdravotním postižením nejdůležitější chorobince a ústavy pro choromyslné.

5.3.2 Chorobince

Chorobince byly určeny chudým osobám – dospělým i dětem, stíženým nevléčitelnou či závažnou nemocí, mrzákům a starcům, kterým jejich hendikep neumožňoval postarat se o sebe. Chudí chovanci zde nemuseli platit za pobyt, dostalo se jim ošacení a veškeré péče zdarma. Chod chorobince zajišťovali správce a kontrolor, dále zde působil duchovní a péči zajišťovali ranlékaři ², v případě závažnějších zdravotních problémů do ústavu docházel i kvalifikovaný lékař. Chovanci, aby nepodléhali zahálce a dobře využívali čas zde strávený, vykonávali drobné práce přímo úměrné svému zdravotnímu stavu (pletení, předení, draní peří, atd.). Za svou práci dostávali i nepatrnou finanční odměnu a jejich výrobky chorobinec dále používal.

² Lazebník, specializovaný na chirurgické úkony jako bylo pouštění žilou, přikládání pijavic či obvazování ran. Často také léčil kožní a pohlavní nemoci. (<http://brtpichlavec.web.cz/ves/remesla/remesla2.htm>)

Dětem instituce poskytovala základní vzdělání, pracovní náplň i možnost vyučit se řemeslu a postavit se tak na vlastní nohy. (Svobodný – Hlaváčová, 1999)

5.3.3 Blázince – Domy pro choromyslné

„Ubožáci stížení duševními poruchami žili do otevření blázince zcela vyvrženi ze společnosti, v prostorách podobných žalářním kobkám, často v poutech, nebo se potulovali v obcích budíce strach a hnus občanů. O mnoho lépe se jim nežilo ani v chudobincích a pracovních domech pro zaměstnání tuláků a bezdomovců.“ (Svobodný – Hlaváčová, 1999, s. 61) V Praze vznikl ústav pro choromyslné v rámci Všeobecné nemocnice. Chudí pacienti, kteří se prokázali osvědčením z farního okrsku ze svého bydliště, za základní péči neplatili. Movitější pacienti dle svých možností si mohli zaplatit vyšší standard. Muži a ženy setrvali na striktně oddělených odděleních, dokonce i zdejší ošetřovatelé mohli být pouze ženatí muži. Založení prvních ústavů pro choromyslné můžeme považovat za akt humanizace a profesionalizace péče o psychiatrické pacienty a koncipování psychiatrie jako lékařské vědy. (Svobodný – Hlaváčová, 1999)

5.3.4 První ústavy

Během 18. století dochází i k pomalému zakládání prvních ústavů specializovaných na konkrétní postižení, jejichž počet a význam vzrostl až v následujícím 19. století. V začátcích měla většina těchto institucí status soukromého zařízení. První ústavy se zaměřovaly na děti se smyslovým (sluchové a zrakové) a posléze i tělesným postižením. Na území našeho státu byl první specializovaný ústav Pražský soukromý ústav pro hluchoněmé, založený v roce 1786 jako jeden z nejstarších ústavů tohoto typu v Evropě.

Závěr

Doba raného novověku s sebou přinesla řadu událostí, myšlenkových směrů a objevů, které změnily dosavadní středověký svět. Přesto však životy prostých lidí, potýkajících se s chudobou, hladem, válkami a epidemiemi, rozhodně nebyly jednoduché. Lidé s různými druhy postižení byli běžnou součástí raně novověké společnosti. Kvalita jejich života se odvíjela od prostředí, ve kterém žili. Narodil-li se postižený do rodiny movitější, mohlo se mu dostat kvalitní péče i vzdělání. Většina osob s postižením však byla součástí početných chudých vrstev společnosti odkázaných žít se žebrotou. Žebráci tvořili podstatnou složku tzv. marginální vrstvy, kam spadali lidé odvrhnutí společností.

Doba raného novověku je specifická tendencemi vládnoucí vrstvy kontrolovat a ovládat neusedlou vrstvu osob na okraji společnosti. Hlavním cílem těchto snah bylo eliminovat počet příslušníků této sociální vrstvy zejména formou zpřísnění represivního aparátu a budování sociálních institucí pro potřebné. Ve vztahu k osobám s postižením se tato kontrola projevovala v evidenci žebráků, kteří měli povolení žebrot, a rozšíření špitální péče, která však z kapacitních důvodů zdaleka nedostačovala. První špitály byly nespecializované instituce, které představovaly útočiště pro sirotky, staré a nemohoucí osoby, chudé, mrzáky i blázny. Čili o nějak zásadní péči zde nemohla být řeč. Až státní zásahy ve 2. polovině 18. století zajistily vznik prvních institucí zaměřených na konkrétní postižení.

Názory na zdravotní postižení se lišily individuálně, člověk od člověka. Důležitou roli hrál druh postižení, jeho rozsah a schopnost postiženého se o sebe postarat. Dlouhou dobu přetrvávaly, především mezi prostými lidmi, názory o zrůdné a ďábelské podstatě postižení, či o božím trestu. Zároveň se zde objevuje i jistá fascinace onou abnormalitou postižení. V souvislosti s rozšířením humanistických a osvícenských myšlenek se ujímaly názory o lidské podstatě člověka s postižením, s čímž souvisí i zkoumání postižení z lékařského hlediska a první pokusy o vzdělávání osob s postižením.

Cílem mé práce bylo objasnit postavení osob s postižením v raně novověké společnosti. Myslím si, že tento záměr se mi v podstatě podařilo naplnit a věřím, že tato práce přinese svůj díl k rozšíření vědomostí o dějinách osob s postižením. Do budoucna bych se ráda ve své diplomové práci ponořila hlouběji do problematiky.

Seznam literatury

BABICH, Elena: „*Groteskní realismus*“. *Zájem o vyobrazení lidí s tělesnými deformacemi v českém renesančním a manýristickém prostředí*. In: Nevidíme, co nevíme: sborník příspěvků z mezinárodní konference studentů doktorských programů, Praha: Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova, 2018 s. 65-72. ISBN 978-80-87922-16-3

BŮŽEK, Václav, GRULICH, Josef a BEZECNÝ, Zdeněk: *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*. Praha, 2010

BŮŽEK, Václav: *Urozenec*. In.: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3

CARNELOS, Laura: *Street Voices: The Role of Blind Performers in Early Modern Italy*. In.: Italian Studies, 2016, sv. 71, č. 2 s. 184 – 196

COCKAYNE, Emily: *Experiences of the Deaf in Early Modern England*. In.: The Historical Journal, Cambridge University, 2003, sv. 46, č. 3 s. 493-510

ČERNOUŠEK, Michal, Alena LÁBOVÁ a Karel KÁRÁSZ: *Šílenství v zrcadle dějin: pojednání pro inteligentní čtenáře*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-086-4

DIDEROT, Denis: *Listy o slepých k poučení vidoucích*. In.: Filozofické dialogy a state. Bratislava, Pravda 1984

DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN 80-86569-43-8

DVOŘÁČEK, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu*. Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-7016-5

FINKOVÁ, Dita, LUDÍKOVÁ, Libuše, RŮŽIČKOVÁ, Veronika a Pedagogická fakulta: *Speciální pedagogika osob se zrakovým postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-80-244-1799-8

FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993. ISBN 80-7106-085-2

FRAIS, Josef: *Reformy Marie Terezie a Josefa II: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005. ISBN 80-7268-337-3

GALANDAUER, Jan a HONZÍK, Miroslav: *Osud trůnu habsburského*. Praha: Panorama, 1986.

GEREMEK, Bronisław a ŠUBRT, Jaroslav. *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-228-3

GRULICH, Josef: *Venkovan*. In.: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3

- HANZAL, Jiří: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-508-0
- HIML, Pavel: *Marginální vrstvy raně novověké společnosti*. In. KOLDINSKÁ, Marie - CERMÁN, Ivo. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013. ISBN 978-80-7308-485-1
- HIML, Pavel: *Zrození vagabunda: neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-917-3
- HITZEL, Frédéric: *Osmanská říše: 15. - 18. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-567-6
- HRDLÍČKA, Josef: *Měšťan*. In.: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3
- JEŘÁBKOVÁ, Kateřina a Pedagogická fakulta: *Lidé se zdravotním postižením - historické aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3602-9
- JESENSKÝ, Jan: *Základy komprehenzivní speciální pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. ISBN 80-7041-196-1
- KLENKOVÁ, Jiřina: *Logopedie: narušení komunikační schopnosti, logopedická prevence, logopedická intervence v ČR, příklady z praxe*. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1110-2
- KOČÍ, Josef: *Čarodějnické procesy: z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. a 18. století*. Praha: Horizont, 1973
- KOLDINSKÁ, Marie a CERMÁN, Ivo: *Základní problémy studia raného novověku*. V Praze: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. ISBN 978-80-7308-485-1
- KOPŘIVA, Petr: *Zdravotní postižení, učení a náprava v díle J. A. Komenského*. In: *Speciální pedagogika - Časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*. Roč. 22, č. 4, 2012, s. 326 – 356 ISSN: 1211-2720
- KOSTLÁN, Antonín a HOJDA, Zdeněk: *Historie, I: Novověk*. Praha: Scientia, 1994. ISBN 80-85827-71-9
- KOVÁŘ, Martin: *Stuartovská Anglie: stát a společnost v letech 1603-1689*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-059-4
- MORE, Thomas: *Utopie*. Praha: Městská knihovna v Praze, 2019 ISBN 978 80 7602 723 7
- NOVOTNÝ, Miroslav: *Duchovní*. In.: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel: *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3
- PAVLÁT, Leo, SADEK, Vladimír, ŠEDINOVÁ Jiřina: *Židé - dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum, 2005. ISBN 80-86889-11-4

PIPEKOVÁ, Jarmila: *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-198-0

RENOTIÉROVÁ, Marie, BENDOVI, Petra a Pedagogická fakulta: *Somatopedie pro výchovné pracovníky I*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1097-4

RHEINHEIMER, Martin: *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450-1850*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-579-8

SLOWÍK, Josef: *Speciální pedagogika*. Praha: Grada, 2016. ISBN 978-80-271-0095-8

SOURALOVÁ, Eva, LANGER, Jiří a Pedagogická fakulta: *Surdopedie: studijní opora pro kombinované studium*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1084-2

SOVÁK, Miloš: *Nárys speciální pedagogiky*. Praha: SPN, 1977.

SVOBODA, František – HYÁNEK, Vladimír: *Reinterpretace změn v sociálním systému v kontextu raně novověkého myšlení*. In.: Politická ekonomie 2012 ročník 60, č. 6 s. 822 – 839

SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ: *Pražské špitály a nemocnice*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-315-0

ŠEDIVÉC, Vladislav: *Názory na duševní nemoci ve středověkém a renezančním lékařství a mýtus čarodějnictví*. In: Česká a slovenská psychiatrie: časopis České psychiatrické společnosti ČLS JEP a Psychiatrickej spoločnosti SLS. Praha: Česká lékařská společnost J.E.Purkyně, Roč. 103, č. 3, 2007, str. 138-139. ISSN 1212-0383.

TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004. ISBN 80-7203-565-7

TINKOVÁ, Daniela: *Člověk na okraji společnosti*. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel. Člověk českého raného novověku. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3.

TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství a věda v Českých zemích v 18. století*. In.: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis., str. 15 – 28, 57/2 2017

TITZL, Boris. *Co napověděli filozofové přelomu 17. a 18. století speciálním pedagogům*. In.: Speciální pedagogika. Praha: UK - Pedagogická fakulta Praha, 1999, roč. 9, č. 3 - 4, s. 66-74

TITZL, Boris: *Motiv zdravotního postižení v pohádce o kosoručce*. In.: Český lid : Etnologický časopis = Ethnological Journal. roč. 90, č. 1, 2003, s. 61-78 ISSN 0009-0794

TITZL, Boris: *Skutečně platí Sovákova periodizace vztahu společnosti k postiženým?* In.: VOJTKO, Tibor: Postižený člověk v dějinách I - vybrané přednášky k dějinám speciálně pedagogické teorie a praxe. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005

TITZL, Boris: *Tradice, kořeny a vznik české speciální pedagogiky*. Speciální pedagogika. Praha: UK - Pedagogická fakulta Praha, 2000, roč. 10, č. 2, s. 92-102.

VALENTA, Milan, MICHALÍK, Jan a LEČBYCH, Martin: *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3829-1

VÁŇA, Josef: *K problému teoretických základů komunistické mravní výchovy*. In.: Pedagogika, časopis pro pedagogické vědy, 1961 č. 4, s. 425 – 435, online dostupné z file:///C:/Users/Dell/Downloads/Pedag_1961_4_04_K-problému-teoretických_425_435.pdf

VYMAZALOVÁ, Eliška a Společnost pro komunitní práci Vsetín: *Základy speciální pedagogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. ISBN 978-80-244-2624-2

WAGNER, Eduard, MUDRA, Miroslav a HRDINA, Miroslav: *Třicetiletá válka 1618-1648*. Praha: Aventinum, 2005. ISBN 80-86858-11-1

Ostatní zdroje:

WHO: *International classification of impairments, disabilities, and handicaps*. Ženeva 1980, dostupné online na

https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf;jsessionid=0104AC29DEF272A8BF890AFA82E21174?sequence=1

WHO: *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví*. 2001 dostupné na

https://www.wikiskripta.eu/images/2/27/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD_klasifikace_funk%C4%8Dn%C3%ADch_schopnost%C3%AD%2C_disability_a_zdrav%C3%AD.pdf

Sbírka mezinárodních smluv: *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením*. In: Praha, 2010, ročník 2010, částka 4, číslo 10. Článek 1

Mezinárodní klasifikace nemocí dostupné na <https://mkn10.uzis.cz/prohlizec/F70>

Nešpor, Z. R. (Ed.) (2017) Reformace. In Sociologický ústav AV ČR. Sociologická encyklopedie. online Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Reformace>

Reformace. Sociologická encyklopedie [online]. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Reformace>

Domovské právo dostupné na

<http://www.hodkovicenm.cz/redakce/tisk.php?lanG=cs&clanek=90363&slozka=55762&xsekce=55767&>

zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Obrázové přílohy:

Obrázek 1: schéma International classification of impairments, disabilities, and handicaps (WHO, 1980) dostupné online na

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S089543569900133X> 7

Obrázek 2: schéma Interakce faktorů a komponent podle ICF (WHO, 2001, s. 32)..... 8

Obrázek 3 Varovná "cikánská" tabule z Nových Hradů, první polovina 18. století, nápis v překladu: „Toto je trest pro Cikány, vluzující se do země“ In.: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště České Budějovice, Státní zámek Nové Hradky, foto Pavel Himl 37

Obrázek 4: Pieter Brueghel - Žebráci (1586)..... 42

Obrázek 5: portrét Thomase Schweickera od Heinricha Weiricha (1594) In.:

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1862-0208-200 45

Obrázek 6 Detail obrazu The Cockpit (1759) od Williama Hogartha znázorňující nedoslýchavého muže bavícího se se svým společníkem in.:

<https://www.digitalcommonwealth.org/search/commonwealth:vx021w43b> 46

Obrázek 7: Pieter Bruegel starší - Kresba slepého žebráka In.:

<http://previous.bildindex.de/bilder/mi09888f05a.jpg>..... 48

Obrázek 8: Hieronimus Bosch, Loď bláznů (1490 – 1500) In.:

[https://cs.wikipedia.org/wiki/Lo%C4%8F_bl%C3%A1zn%C5%AF_\(obraz\)#/media/Soubor:Hieronimus_Bosch_011.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Lo%C4%8F_bl%C3%A1zn%C5%AF_(obraz)#/media/Soubor:Hieronimus_Bosch_011.jpg) 49

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Tereza Tláškalová
Katedra:	Ústav speciálně pedagogických studií
Vedoucí práce:	Mgr. Kateřina Jeřábková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2021

Název práce:	Lidé s postižením v dobách raného novověku
Název v angličtině:	People with disabilities in the early modern age
Anotace práce:	Bakalářská práce pojednává o postavení osob s postižením v raně novověké společnosti. Jejím cílem je objasnit postavení osob s postižením v raně novověké společnosti. Soustředí se například na otázky, jak bylo na osoby s postižením nahlíženo, jaké se jim dostávalo péče.
Klíčová slova:	Lidé s postižením, raný novověk, špitál, chudí, žebráci
Anotace v angličtině:	The bachelor thesis deals with the position of people with disabilities in early modern society. Its aim is to clarify the position of people with disabilities in early modern society. For example, it focuses on how people with disabilities were viewed and treated.
Klíčová slova v angličtině:	People with disabilities, early modern age, hospital, poor, beggars
Přílohy vázané v práci:	Obrázová příloha
Rozsah práce:	61
Jazyk práce:	Český jazyk

